

INSTITUTIONEN FÖR KULTURVÅRD

VÄRDERINGSMODELL FÖR ALLMOGETRÄDGÅRDEN

En studie av gården Anestorps trädgård

Annie Bolmgren

Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen med huvudområdet kulturvård med inriktning mot trädgårdens hantverk

2017, 180 hp

Grundnivå

Värderingsmodell för allmogeträdgården
En studie av gården Anestorps trädgård

Författare Annie Bolmgren

Handledare: Inger Olausson och Linnéa Oskarsson

Kandidatuppsats, 15 hp Trädgårdens och landskapsvårdens hantverk

GÖTEBORGS UNIVERSITET
Institutionen för kulturvård

Bachelor of Science in Conservation, with major in Garden and Landscape Crafts, 180 hec

Graduating thesis, 2017

By: Annie Bolmgren

Mentor: Inger Olausson and Linnéa Oskarsson

Title: Valuation model concerning peasants garden- a casestudy of Anestorp 1:5

Abstract

The purpose of this study is to broaden the understanding of the garden's significance for the overall picture of the farm. The aim is to create a valuation model especially designed for a historical garden on the countryside.

By using a garden on the countryside from the 17th century as an example the author strives to simplify the use of the valuation model on a similar garden. Information is obtained by observations and inventory in field, through interviews with owners and an examination of plant assortment in written sources. Part of the methodology has been a practical propagation of four historic cultivated plants and an apple tree growing on the destination.

The knowledge of the peasants garden is limited in Sweden. The latest research shows an inadequate documentation of historic cultivated plants in cadastral map notes from the 18th and 19th century. In recent decades the documentation is considerably more ample in connection with contemporary literature. However, the literature is written in a more generalizing language, leaving the details concerning peasants garden poorly documented.

The Swedish government created a tool called POM (the Program of cultivated diversity) back in year 2000 to reach the goal of UN Convention on Biological Diversity. POM is working towards pursuing the goal of UN by collecting and storing historical cultivated plants in Sweden. The valuation model used in this study is partly based on POM's inventory methods. The study resulted in a valuation model which through its description, shows the valuation of a garden's history, visiting experience and inventory. The valuation model will later on result in a maintenance plan concerning the inquired object.

Title in original language: Värderingsmodell för allmogeträdgården- en fallstudie av Anestorp 1:5

Language of text: Swedish

Number of pages: 49

Keywords: peasants garden, valuation model, propagation, heritage, horticultural history, inventory,

Nyckelord: allmogeträdgård, värderingsmodell, bondens trädgård, odlingshistoria, inventering, värderingsmodell, växtförökning.

Förord

Anestorp 1:5 är inte slumpvist vald för denna uppsats. Gården tillhör min moster och morbror Britt och Johan Gustavsson.

Det är Britts släktgård och i samband med att hon gifte sig med Johan kom jag i kontakt med Anestorp. Jag ser ofta Anestorp med ett barns ögon då jag spenderade mer tid där som barn än nu i vuxen ålder. Resan dit var i sig ett äventyr, morbror Johan som hojtade till att nu är det inte långt kvar till Anestorp och guppet i vägen som gjorde att man höll på att studsa upp i biltaket! Jag minns särskilt de stora slätkalasen där borden stod dukade mitt på gräsmattan med kaffe, saft och flera sorters kakor. Det råder en gemytlig stämning över gården och trots lite flagnande färg på husen och gångar som sakta växer igen, är det som om tiden stått still.

Efter att jag har studerat Trädgård och landskapsvårdens hantverk i tre år har min bild av Anestorp förändrats. Av utbildningen har jag lärt mig att se trädgårdar i ett kulturvårdande perspektiv vilket medfört att jag numera ser Anestorp i ett annat ljus. Jag har spenderat tid i Anestorps trädgård och hört historier om gårdsägarna genom tiden och såg de personliga värden som aldrig dokumenterats. Då jag tror att många gårdsägare delar på liknande berättelser runt om i Sverige, vill jag genom denna uppsats uppmärksamma och skapa en grund till en värderingsmodell som kan användas i liknande miljöer.

Jag vill passa på att tacka de människor som hjälpt mig under denna arbetsprocess. Då jag fått oerhört stöd från familj, vänner och klasskompisar är det ändå några personer som stått ut i mängden och hjälpt detta arbete formats.

Tack,

Inger Olausson och Linnéa Oskarsson för er positiva attityd, kunskap och uppmuntran, ni har varit det bästa stöd en student kan önska sig.

Britt och Caisa för era berättelser, foton, kunskap och smittande entusiasm som har drivit mig i arbetet.

Johan som sponsrade med fika, tack vare dig höll blodsockret rätt nivå vid intervjuerna.

Malin, Mary och Anton för ert fina stöd och uppmuntran genom hela utbildningen.

Mamma Helén och min syster Anna som alltid funnits där och stöttat, alltifrån korrekturläsning till kramar.

/Annie

Innehållsförteckning

1. Inledning	10
1.2 Bakgrund	10
1.3 Syfte, målsättning och frågeställningar	11
1.4 Definitioner	11
1.5 Avgränsningar	11
1.6 Forskning och kunskapsläge	11
1.7 Metod	14
1.8 Teoretisk ramverk	14
1.9 Källkritik	15
2. Allmogeträdgård	16
2.1 Den svenska allmogens trädgård under 1700 talet.	16
2.2 Den svenska allmogens trädgård under 1800 talet.	17
2.3 Den svenska allmogens trädgård på 1900-talet	18
2.4 Dagens lanträdgård 2017	19
3. Anestorp och dess närområde	19
3.1 Odling i Kållerstadbygden	20
3.2 Befolkningsutveckling	21
4. Anestorps trädgård	22
5. Värderingsmodell	28
5.1 Förslag på värderingsmodell	28
5.2 Trädgårdens framtid	33
6. Växtförökning	33
6.1 Liten enkel påsklilja - <i>Narcissus pseudonarcissus</i> L.	34
6.2 Pingstlilja - <i>Narcissus poeticus</i> 'Albus plenus odoratus'	35
6.2.1 Växtförökning liten enkel påsklilja och pingstlilja	35
6.3 Krollilja - <i>Lilium martagon</i>	37
6.3.1 Växtförökning krollilja	37
6.4 Doftpion - <i>Paeonia lactiflora</i> 'Festiva Maxima'	39
6.4.1 Växtförökning doftpion	39
6.5 Äppelträd - <i>Malus domestica</i> 'Cellini'	40
6.5.1 Växtförökning <i>Malus domestica</i> 'Cellini'	41
7. Diskussion och slutsatser	42
8. Käll- och litteraturförteckning	45

1. Inledning

Sverige har en pågående urbanisering och i Sveriges framtidsprognos 2025, kommer befolkningen fortsätta öka i städerna och landsbygdens befolkning minska mer och mer (Boverket 2012; Hallgren 2016). Denna minskning kan resultera i att fler gårdar med tillhörande trädgårdar blir ödelagda och deras historia blir bortglömd då dokumentationen om den enskilda bondens trädgård är begränsad. Det är därför viktigt att uppmärksamma och värdera de trädgårdarna och försöka bevara det gröna kulturarvet så länge detta fortfarande är möjligt på gårdarna.

Trädgårdar på landsbygden präglas ofta av olika stilar med ursprung från olika tider i gårdens historia. Detta gör det svårt att applicera befintliga värderingsmodeller som oftast berör arkitektur och struktur. Att trädgården inte går att applicera helt efter rådande värderingsmodeller gör inte trädgården mindre värdefull.

År 2000 beslutade Sveriges riksdag att satsa nationellt på att bevara och nyttja Sveriges kulturväxter och inrättade POM (Programmet för Odlad Mångfald). POM ska fungera som ett verktyg för att förverkliga Konventionen om biologisk mångfald eller Riokonventionen (SLU 2017). POM samlade in kulturväxter i ett så kallat upprop under 2002-2010. Allmänheten uppmanades att dela med sig av sina kulturväxter, tillsammans med en berättelse om dess historia. Berättelserna och växterna utvärderades och urval skedde under 2011- 2015. Detta har lett till att vissa växter valdes att bevaras i Alnarps genbank och att ett urval saluförs ute i handel under produktnamnet Grönt kulturarv® (SLU 2017). Antalet växter inom Grönt kulturarv® växer i takt med att arbetet att utvärdera växterna går framåt.

Gården, Anestorp 1:5, som beskrivs i denna uppsats som Anestorp, används som en exempelgård för att öka förståelsen hos läsaren i tillvägagångssättet i att bevara och göra en kulturhistorisk värdering i en trädgård som har anor från 1600-talet.

1.2 Bakgrund

Anestorp är en 1600-tals gård som ligger belägen i Kållerstad socken i Jönköpings län.

Fastighetens nuvarande ägare är Britt och Johan Gustavsson. Gården består i dagsläget av ett bostadshus, en undantagsstuga, en ladugård, en verkstad samt en tillhörande trädgård.

Utformningen av gården har ändrats genom århundradena och likaså trädgården som kommer att vara huvudfokus i denna uppsats. Det finns bland alla moderna växter i trädgården, ett fåtal träd, perenner och lökväxter som är speciellt värdefulla för platsen. Detta då de är av hög ålder och symboliserar de tidigare generationerna som levt på gården. Åldern och den minskande vitaliteten hos växterna och träden gör att de annars riskerar att försvinna. Det finns ett intresse hos ägarna att inventera sin trädgård och att bevara de växter som anses mest symboliska för Anestorp.

Britt och Johan har sedan en tid känt en osäkerhet kring trädgårdens skötsel. I rädsla att göra fel har därför mycket lite gjorts i trädgården. De finner heller inte tiden att spendera i trädgården och det har därför inte skett några större ingrepp under de senaste åren vilket resulterar i att trädgården växer sig vildare för varje år. Ägarna önskar hjälp med att välja ut de växter och element i trädgården som anses mest värdefulla för att öka trädgårdens kulturhistoriska värde.

1.3 Syfte, målsättning och frågeställningar

Uppsatsen har som syfte att skapa en förståelse av trädgårdens betydelse för gårdens helhetsbild. Att trädgården kompletterar gårdens byggnader och att dessa tillsammans skapar en enhet. Med uppsatsen som grund och med Anestorp som exempel är syftet även att kunna ge råd till osäkra ägare i liknande gårdsmiljöer.

Målsättningen med uppsatsen är att modifiera och utvärdera befintliga värderingsmodeller som därefter går att applicera på lanträdgårdar. Målet är att värderingsmodellen ska belysa trädgårdens historiska värde, upplevelsevärde samt en växtinventering.

Frågeställningarna i denna uppsats lyder följande:

- Hur kan gårdsägare med små insatser bevara och lyfta fram trädgårdens kulturhistoriska värde?
- Kan en befintlig värderingsmodell för historiska trädgårdar anpassas för lanträdgårdar?

1.4 Definitioner

I denna uppsats används ofta begreppen bönder och allmogen. Med detta menas i denna studie familjer som brukade jord för familjens försörjning (Gadd 2000).

1.5 Avgränsningar

Den litteratur som studerats berör i huvudsak en tidsperiod från 1700-talet till år 2017 i Sverige. Litteraturen som används för undersökningen rör svenska allmogeträdgårdar samt är skriven på svenska. Växtförökningen kommer att avgränsas till fem växter. Av dessa är tre lökväxter, en örtartad perenn och ett fruktträd.

1.6 Forskning och kunskapsläge

Hortonom Karin Hallgren har i sin avhandling "En Kåhlträppa ej at räkna"(2016) haft som mål att beskriva allmogens köksväxtodling och deras arbete i kålgårdarna i Sverige under 1700-talet. Hallgren har med hjälp av lantmäterikartor, dokument och litteratur från 1700-talet lyckats skapa en uppfattning av hur allmogen odlade, vad de odlade, hur mycket som odlades samt kålträppornas placering på gården. Enligt Hallgren odlades det "Hufvud och Rot-kål" i Småland, det behövde nödvändigtvis inte förekomma båda sorterna men någon av grönsakerna förekom (Hallgren 2016). Detta skulle kunna gälla för kålgården i småländska Anestorp men dock finns ingen källa som styrker detta.

Trädgårdshistoriken och etnologen Maria Flinck skriver i sin artikel "Bondens trädgård" om att det finns få uppgifter om prydnadsväxter i trädgårdarna på 1700-talet. I artikeln beskriver hon hur böndernas trädgårdar var utformade på 1700-talet (Flinck 2005). Denna beskrivning håller Hallgren (2016) med om. Även landskapsarkitekt Catharina Svala (2008) skriver i sin bok "Från kålgård till villaträdgård- lantgårdens trädgård, utveckling och betydelse" om den bristande dokumentationen av böndernas trädgårdar. Agrarhistorikern Pia Nilsson (2010) berör även hon frågan om den bristande dokumentationen avseende allmogens trädgårdar i avhandling "Bortom åker och äng: förekomst och betydelse av kvarnar, fiske, humle- och fruktodlingar enligt de äldre geometriska kartorna". Nilsson tror att bristen på dokumentation kan bero på att det inte var lantmätarnas huvuduppgift när de karterade gårdarna. Hallgren (2016) spekulerar om bristen av information om böndernas trädgårdar. Författaren tror att den bristande dokumentationen kan bero på att trädgården och dess innehåll inte beskattades och var därför inte av intresse för lantmätaren som skulle kontrollera statens intäkter. Svala (2008)

poängterar att bristande dokumentation inte betyder att bönderna inte hade kunskap eller inte anlade trädgårdar, det var med all sannolikhet samhällets brist av intresse för de lägre stånden som resulterade i bristfällig dokumentation om allmogens trädgårdar (Svala 2008). Samtliga författare vittnar om att det finns stora brister när det gäller dokumentation och kunskapen om allmogeträdgårdar.

Bönderna fick tag på växter på olika vis. Växtplantor kunde köpas i städerna men vid denna tid odlade även den lokala trädgårdsmästaren eget växtmaterial och då var frakten från denne kortare, enklare och mer skonsam än från staden. Trädgårdsarkeologen Anna Andréasson behandlar också ämnet växtspridning i sin bok "Trädgårdens historia för inventerare" (2007). Andréasson nämner bland annat växtspridningen mellan gods och bondgårdar som betydelsefull. Författaren menar att allmogen fick ta del av herrgårdarnas växtöverskott vilket även Flinck berör i sin artikel "Bondens trädgård. Leva med naturen" (1999). Flinck berättar om hur allmogen fick ympris och sticklingar av trädgårdsmästarna på godsen. Även landskapsarkitekt Christina Ilminge nämner i sin bok "Bevara & sköta en gammal trädgård" (2002) om växtbytet som skedde mellan allmogen och trädgårdsmästarna även utan godsfolkets godkännande. Hallgren (2016) förtydligar att huvuddelen av allmogen odlade för husbehov men att även försäljning förekom. Dock behövde marken ha god förutsättning för att kunna odla med god avkastning. Anestorp har ingen bra odlingsjord men trots det har de besökt de lokala marknaderna och haft försäljning, dock främst av hantverk gjort av hampa (Pettersson 1976). Det kan därför ha förkommit inköp av växter även om den fattiga bygden talar för att givartraditionen var starkare. Författarnas olika åsikter, spekulationer om böndernas införskaffande av växter behöver inte utesluta något av dem. Troligtvis köptes och byttes växter mellan varandra men att ekonomin och intresset fick bestämma hur stor del som införskaffades. Med denna teoretiska grund är det därför tänkbart att även ägarna till Anestorp har bedrivit handel, byte och försäljning av växterna med människor i sin närhet.

Humle har under lång tid odlats i Sverige och enligt Caisa¹ har det även odlats humle i Anestorp. Agrarhistorikerna Else-Marie Strese Karlsson, Olof Karlsvall och Clas Tollin har tillsammans skrivit om inventeringsmetoder för humle och nämner tvångsodling av humle enligt svensk lag i artikeln "Inventory methods for finding historically cultivated hop (*humulus lupulus* L.) in Sweden" (2010). Strese Karlsson skriver själv i boken "Humle i den svenska nationella genbanken" (2016) om humlens historia i Sverige, odlingsegenskaper och humlens kemiska sammansättning. Författaren konstaterar att trots lagen om humleodling, fanns det inte humle på alla gårdar i Sverige. Även Hallgren (2016) beskriver humleodling och skriver att bönderna inte behövde odla humle om jordmänen inte passade men också om bönder som hade rätt antal humleplantor men som inte brydde sig om att sköta om humlegården. Nilsson (2010) nämner även i sin avhandling att humlen krävde en god jordmån och att det därför var svårt för många bönder att hitta en bra plats att odla den på. Hallgren (2016) och Nilsson (2010) tror att detta kan vara en förklaring till att lagkravet inte efterlevdes. Då lagen inte strikt efterföljdes av befolkningen är det svårt att använda lagen som en bekräftande källa angående humleodling på Anestorp, speciellt då det inte finns anteckningar av humleodlingar på lantmäterikartorna från 1820 eller 1853 (Lantmäteriet 2017). Att inte humlen nämns på kartorna behöver inte betyda att det inte odlades humle, eftersom det varierade i vilken grad lantmätarna ritade in humle. Olika slags kartor var olika

¹ Caisa Carlsson. Syster till den avlidna före detta ägaren av Anestorp Tor Carlsson

detaljerade och det kan ha varit en orsak till att humle inte finns med. En annan tänkbar orsak är att det inte ingick i lantmätarens uppdrag att rita in den.

Landskapsarkitekten och forskaren Kjell Lundquist skriver i sin artikel "Bondens trädgård, en funktion av många nyttiga och några sköna växter"(1994) om växternas invandring till Sverige. Lundquist skriver i sin artikel att under 1600-talet kom det växter till Sverige som kom att bli vanligt förekommande i landsbygdens trädgårdar 200 år senare. Lundquist menar att de importerade växterna under dessa sekel var avsedda till herrgårdar och sätesgårdar och att han inte hittat spår av dessa växter i 1600-talets allmoge trädgårdar (Lundquist 1994).

Lundquist (1994) uppger i sin artikel även namn på de växter som importeras till Sverige under 1600-talet. Även i trädgårdshistoriken Marie och biologen Björn Hansson bok "Köksträdgårdens historia "(2016) går att läsa om dåtidens växtsortiment, främst baserade på uppgifter de funnit i äldre litterära verk. Även Ilminge (2002) ger ett liknande växtsortiment där hon kompletterar Lundqvist med ett allmänt växtsortiment genom att skriva om de växter som fanns tillhands i växthandeln under 1600 -1900-talet i Sverige. Hallgren har däremot grundat sina studier om vilka växter som odlades av allmogen genom att studera lantmäterikartor.

Carlsson och Molins bok "Svenska allmogehem" (1909) finns i Anestorps gårdsbibliotek. Författarna försökte nå ut till allmogen med kunskap om hur man kan få en större avkastning på småbruket i både trädgården och jordbruket. De ger tips om moderna tekniker och produkter som kan försköna trädgården och underlätta jobbet på gården under början av 1900-talet. Författarnas beskrivning och tips om trädgårdar har använts som en bakgrund i tänkandet om den nuvarande trädgårdens utformning i Anestorp för att se om det finns spår av att trädgården följer den tidens rådande mode.

För att uppnå uppsatsen första frågeställning angående de små insatserna en gårdsägare kan göra för att öka de kulturhistoriska värdena, ska en växtförökning genomföras. För att blir mer införstådd i arbetsprocessen har två författare som skriver om traditionella försöksmetoder rörande örtartade perenner och äppelträd studerats. Tina Westerlund, doktorand inom ämnesområdet trädgårdens hantverk, skriver och dokumenterar i sin licentiatuppsats "Trädgårdsmästarens förökningsmetoder– schema och katalog över förökningsdelar vid vegetativ förökning av fleråriga örtartade växter"(2013) om trädgårdsmästarens traditionella metoder för vegetativ växtförökning. Westerlund (2013) menar att växtförökning är en viktig del i ett hortikulturellt arbete och att inga trädgårdar skapas utan just detta hortikulturella arbete. Westerlund (2013) har gjort ett schema över förökningsdelar som har använts för de utvalda örtartade växterna i Anestorp för att hitta rätt förökningsmetod. De förökningsmetoder som valts berör delar av knölrötter, underjordiska delar av stammar och lökblad (Westerlund 2013; bilaga 1 s. 4). Då Westerlund (2013) behandlar örtartade växter har växtförökningen kompletterats med en annan författare som verkar inom fruktträdsskötsel. Joachim Löfgren (2014) skrev sin master inom kulturvård om ämnet "Fruktträdsskötsel under 400 år-En jämförande studie av Stadsmajoren Anders Rosensten och D. Clas Blichert Trozelius uppfattningar och råd i ämnet fruktträdsskötsel". Löfgren jämför bland annat hur författarna Rosensten och Trozelius råd och påstående gällande fruktträdsskötsel står sig i förhållande till vår tids kunskaper och praxis. Löfgrens beskrivning om nutida tekniker angående ympning har använts vid förökning av äppelträd. Westerlunds (2013) metoder för växtförökning var något svår att applicera då beskrivningen

var alltför generaliserande, metoden har därför modifierats för att förenkla den och bli mer lättillgänglig. Löfgren (2014) nämner flera ymptekniker under rubriken "Nutida tekniker" men det är endast ymptekniken skarvymp som har använts i förökningen av växtmaterial.

1.7 Metod

För att nå studiens resultat har följande metoder används:

- Platsbesök. Genomförande av växtinventering, fotografering av växter och gårdsbild. Undersökning av jordmån genom att använda jordborr på platser använda för trädgårdsodling fram till slutet av 1800- talet.
- Intervju av gårdsägare och personer med kännedom om gården och dess historia.
- Växtförökning. Insamling av växter, förökning, förvaring och utplantering.
- Studie av kartmaterial. Lantmäterikartor från år 1820 och 1853 samt senare kartmaterial från 2014 över Anestorp, Kållerstads socken.
- Ritade illustrationer av kartmaterialet från år 1820, 1853 och 2014.
- Litteraturstudie rörande Kållerstadbygdens utveckling samt odlade växter för allmogen under 1700-, 1800- och 1900-talet med fokus på det geografiska området.
- Användande av värderingsmodeller för gröna, kulturhistoriska miljöer.

1.8 Teoretisk ramverk

Flinck (2013) skriver att förändring är en del av trädgården och om trädgårdsskötseln avtar kommer trädgården att förvilda sig istället för att lämnas i ursprunglig form, därför bör trädgårdsskötsel vara en viktig del i en restaurering av en äldre trädgård. Vid hantering av den historiska trädgårdens naturliga förändringar, kommer utgångspunkten att vara trädgårdsskötsel för restaureringen och bevarandet av Anestorp.

Värderingen av den kulturhistoriska trädgården kommer att utgå från de delvärden som Johansson (2011) tagit fram i sin metodutveckling som är tänkta att kunna appliceras på små trädgårdar, parker och större landskapsutsnitt. De delvärden som nämns är bland annat markhistoria, kontinuitet och tradition. Denna kommer att kompletteras med utdrag ur Unneback (2002) där författaren har skapat en värderingsmodell för byggnader som Flinck (2013) anpassat och tolkat i ett trädgårds perspektiv. Författaren nämner rubriker ur värderingen såsom trädgårdshistoriskt värde, trädgårdsarkitektoniskt värde, samhällshistoriskt värde och patina.

I Miljöbalken finns det bestämmelser för skydd av vissa områden som är intressanta i ett nationellt perspektiv. Detta på grund av deras natur- och kulturvärde. Målsättningen med detta är att skydda den vilda biologiska mångfalden samt ett försök till att skydda kulturväxter (Flinck 2013).

Florens-deklarationen (ICOMOS 1982) är särskilt framtagen för bevarandet och restaureringen av historiska trädgårdar. I dokumentet står skrivet om vad som gör trädgården till ett kulturarv som ska bevaras, det ingår även en definition av vad en historisk trädgård är

(Flinck 2013).

1.9 Källkritik

De kartmaterial som har används sträcker sig från en period från 1820-2014. Som tidigare nämnts dokumenterades inte alla element på gården på de äldre kartorna då det inte var lantmätarnas uppgift vilket kan lämna ute viktig information. Tolkanget av de äldre kartornas text har varit svårt då man gärna vill hitta material att skriva om. Till exempel läste jag vid första anblick att det stod humle, något som jag vid närmare studie och mer vana att läsa dåtidens skrivstil insåg var fel, det stod tomten. Det gäller att inte ta förhastade beslut och vara kritisk mot sig själv. De kartor som har använts har varit svårtolkade då de är skrivna på gammaldags svenska och med skrivstil. Det har därför varit svårt att urskilja var de olika beteckningarna stod för vilket har försvårat arbetet avsevärt. Den karta som visar gårdens utformning från 1853 (Lantmäteriet 2017) stämmer inte enligt de två muntliga källorna som använts i studien. Kanske har lantmätaren avtecknat gården från minnet eller så kan en informant minnas fel vilket gjorde att kartorna inte gav ett starkt bevis. Det är inte ovanligt att äldre kartor var något missvisande så man bör alltid granska dem med ett kritiskt öga.

Att använda informant i undersökningen har varit högst värdefullt. Det är dock viktigt att ha i åtanke att det oftast är minnen som berättas och dessa är influerade av egna åsikter, värderingar och kan ha förskönats något. Minnesbilder kan vara felaktiga och därför behöver stämmas av med andra källor. Det finns knappt någon dokumentation om gården och därför har den muntliga källan stått för mycket av informationen som presenteras i denna uppsats. Detta kan lämna en förskönande sanning då mycket av information kan ha fallit i glömska, samt att personliga åsikter och värderingar påverkar.

Då det inte finns mycket modern forskning att tillgå har litteraturen varit av en äldre datum och populärvetenskapliga böcker har fått ta större utrymme än forskning och vetenskapliga artiklar. Detta gör att uppsatsen inte får någon stark teoretisk grund. Det finns få forskningsresultat/källmaterial som berör/skildrar förhållandena i Småland utan källmaterialet är främst generaliserande vilket kan resultera i en missvisande bild om Anestorp. Undersökningens litteraturstudier har synliggjort de brister som finns kring dokumentationen rörande allmogens trädgårdar. Det finns information att hitta i trädgårdsböcker (Carlsson & Molin 1909; Hansson & Hansson; Ilminge 2002) men dessa lämnar bara en generell bild av det som växte i trädgårdarna. Även Hallgren (2016) som har studerat lantmäterikartor får tillslut spekulera om innehållet i trädgårdarna. Detta då det inte låg i lantmätarens intresse att dokumentera innehållet i kålgårdarna. Då det heller inte finns mycket material att tillgå rörande Anestorp kan trädgårdslitteraturen inte motbevisas eller bekräftas vilket resulterar i spekulationer som ger en svag grund. Litteraturen har också varit av en något äldre sort (Flinck 1999; Lundqvist 1994; Flinck 2005; Svala 2008) då den nya forskningen kring allmogens trädgårdar är mycket begränsad. Litteraturstudien har innefattat populärvetenskap (Hansson & Hansson 2016; Ilminge 2002; Wilke 2006) för att få en mer mångsidig bild rörande allmogens trädgårdar på grund av den bristande forskningen trots vetenskapen om att den inte ger en lika stark teoretisk grund.

Då informant Britt varit insatt i vad som växer i trädgården under nutid och dåtid så har fältinventeringen ej varit beroende av årstid. Det har dock i förebyggande syfte inventerats i trädgården vid tre tillfällen under 2016 i vetskap att det inte skulle gå att inventera alla växter

under vårvintern 2017 när arbetet med uppsatsen skett. Jordproverna som togs på platsen visade med hjälp av strukturen på jorden, vart de äldre kålgårdarna varit belägna i landskapet.

Växtförökningen utgick från Westerlunds (2013) schema över förökningsdelar. Schemat var enkelt att förstå men instruktionerna var lite oklara vilket gjorde att jag fick modifiera hennes metod. Då Westerlund (2013) inte nämner växtförvaringen detaljerat har även denna delen i processen varit mina egna tankar att eftersträva klimatet ute i naturen så långt som möjligt.

De värderingsmodeller som har använts har inte varit anpassade för en miljö som Anestorp vilket har resulterat i en bristande värdering av objektets trädgård.

2. Allmogeträdgård

För att kunna förstå den nuvarande trädgårdens utformning på lantegendomen kan en historisk återblick ge många svar. Då det inte alltid finns dokumentation att tillgå om trädgården kan en generell beskrivning av allmogens trädgårdshistoria fylla de eventuella kunskapsluckor som finns angående trädgårdens utformning. I följande kapitel beskrivs översiktligt allmogens odling samt trädgårdens allmänna utformning i Sverige under tre sekler. Detta för att bilda en ram för utseende och innehållet av allmogens trädgårdar genom historien samt ge en grund för exempelgården Anestorp då det saknas specifik dokumentation för gården.

2.1 Den svenska allmogens trädgård under 1700 talet.

1700-talsgården bestod i regel av ett boningshus, ett uthus och flera ekonomibyggnader. Gårdens mark var tydligt indelad i bytomt, inäga och utmark. Inägan bestod ofta av åker och ängar och utmarken var främst till för betesmark och skog. Ute i ängarna växte apfel, fågelbär, krikon och hassel. De vanligaste grödorna som odlades på åkrarna var rovor, ärtor och bönor och de växter som inte behövdes i lika stora mängder odlades i kålgården (Flinck 2005). Vinbärs- och krusbärsbuskar växte skyddade på den del av åkern dit boskapen inte kunde komma (Svala 2008). Kålgården låg i nära anslutning till bytomten (Hallgren 2016). Kålgården var ofta inhägnad. Utefter boningshusets södra vägg, låg örtlandet ingärdat tillsammans med någon ros eller annan prydnadsväxt (Svala 2008).

Kålgården var en nyttoinriktad trädgård som kunde innehålla kålväxter, grönsaker, kryddväxter och blommor (Hallgren 2016; Gadd 2000). I slutet av 1700-talet odlade allmogen även potatis i kålgården (Gadd 2000; Hallgren 2016). Oftast fanns det mer än en kålgård. Den kålgård som låg närmast huset var speciellt till för de skötselkrävande medicinal- och kryddväxterna. Kålgårdens storlek berodde på gårdsfolkets intresse, ekonomi och odlingskunskap men i regel krävdes det 140 m² för att kunna försörja en vanlig bondefamilj (Hallgren 2016; Hansson & Hansson 2016). I Jönköpings län var kålgårdarna i genomsnitt 350 m² under detta sekel (Hallgren 2016). 1700-talets kålgårdar var oregelbundna i formen och uppdelade i kvarter (Flinck 2005). Under vissa perioder av året hade hönsen och svinen tillträde till kålgården, de luckrade, gödslade och åt upp skadeinsekter och rotosträs. Av denna anledning låg oftast dessa djurs byggnader i anslutning till kålgården (Svala 2008).

Fruktlundar har varit vanligt förekommande sedan medeltiden och bestod då mestadels av rotäktade träd såsom vildapel (Hallgren 2016).

Till gården hörde också humlegårdar. De odlades ofta separat men det kunde förkomma humlestörrar i kålgården men de dokumenterades inte alltid då det var för liten mängd (Hallgren 2016).

1700-talets allmogeträdgårdar var sparsamt dekorerade med prydnadsväxter. Gården var ämnad för arbete och det fanns sällan tid eller pengar för att skapa en estetiskt tilltalande trädgård med växter som inte hade någon nyttoegenskap (Svala 2008). Trots detta var det vanligt förekommande i västra Småland att den närmst belägna kålgården till gårdshuset innehöll fruktträd och humle och var odlad efter mer estetiska ambitioner (Hallgren 2016).

Prydnadsväxter och fruktträds spreds med tiden till böndernas trädgårdar. Närliggande gods och herrgårdars anställda hade ofta utdelning av överflödiga växter och ympris till allmogen, ibland med godsfolkets vetskap, ibland inte (Andréasson 2007; Flinck 1999; Ilminge 2002). Även grannar och släktingar bytte växter och fruktträdsympar sinsemellan i form av gåvor (Svala 2008). När man planterade dessa fruktträd placerade man dem oftast på gårdstomten för att undvika stöld av frukten från förbipasserande (Flinck 2005).

Prästen hade en väldigt viktig roll i att förmedla kunskap om trädgårdsodling genom att ha en egen kålgård på prästgården. Även enstaka borgare och adelsmän kunde försöka påverka allmogen att anlägga trädgårdar. Prästerna uppmuntrades av Carl von Linné att själva odla kryddväxter för att kunna bota församlingens sjukdomar (Hallgren 2016; Ilminge 2002).

Några exempel av växter som odlades på friland under 1700-talet är: anis, basilika, bladpersilja, bondböna, cikorierot, citronmeliss, dragon, endiv, fänkål, gurka, haverrot, isop, jordärtskocka, kardon, koriander, krasse, kronärtskocka, krypböna, kyndel, kål av olika slag, lök, palsternacka, morot, rova och potatis (Hallgren 2016 s. 160).

2.2 Den svenska allmogens trädgård under 1800 talet.

Befolkningen ökade snabbt i landet under 1800-talet och ungefär 90 % bodde på landsbygden (Andréasson 2007). Det var viktigt för Sveriges ekonomi att landet var självförsörjande på livsmedel och det satsades mycket energi på att förmedla trädgårdskunskap ut till gemene man genom olika myndigheter (Ilminge 2002).

Av tradition var prästen allmogens främsta informationskälla inom växtodling men kom under denna tidsperiod att ersättas med Hushållningssällskapen som bildades ett sällskap i varje län i Sverige under 1800-talet (Ilminge 2002). Hushållningssällskapet arbetade parallellt med Kungliga lantbruksakademien vars uppgift var att främja undervisning, utveckling och forskning inom jordbruket i Sverige (Andréasson 2007; Carlsson & Molin 1909; Gadd 2002; Ilminge 2002). Uppdraget som Hushållningssällskapen fick var att sprida växter och kunskap gratis till allmänheten. För att genomföra detta anställdes bland annat länsträdgårdsmästare som fick resa runt i länet och utföra arbete samt undervisa i trädgårdsskötsel i skolorna då detta blev obligatoriskt 1842 (Ilminge 2002). Länsträdgårdsmästarna rekommenderade en väldigt enkel och praktisk trädgård som med hjälp av några blomsterrabatter, skulle förhöja gårdens prydlighet. Under denna tidsperiod rekommenderades att köksväxtlandet skulle placeras vid sidan av boningshuset vilket gav trädgården större utrymme på gården (Svala 2008).

Ytterligare inspiration fick allmogen även under detta sekel från större gods och gårdar. Det var inte ovanligt att de arbetade på dessa och fick då inspiration av det stilideal som rådde och försökte applicera det på sina egna gårdar (Svala 2008). Detta underlättades också av att Laga skifte trädde i kraft år 1823 och i samband med detta flyttades många gårdar ifrån sina tidigare bytomter och gårdsägaren kunde nu anlägga sin egen trädgård (Hallgren 2016;

Ilminge 2002; Svala 2008). Efter Laga skifte fick trädgårdarna en mer symmetrisk utformning med bostadshuset i centrum (Flinck 1999; Ilminge 2002; Flinck 2005).

Under 1800-talet fortsatte godsen att spela en viktig roll för allmogens möjlighet att få tag i nya växter. Men även marknader och växtbyten mellan personer möjliggjorde att trädgårdarnas mångfald utvecklades (Ahrland 2006; Andréasson 2007; Flinck 1999; Ilminge 2002).

Ilminge har i boken "Bevara & sköta en gammal trädgård" listat annueller (ettåriga växter) perenner (fleråriga växter) samt biennier (tvååriga växter) som baseras på en trädgårdsbok som var riktad till allmogen under 1800-talet. De perenner som listats upp är: akleja, axveronika, bondpion, gullris, hässleklocka, höstaster, julros, luktviol, stickors, stormhatt, studentnejlika samt såpnejlika (2002 s.103-104).

2.3 Den svenska allmogens trädgård på 1900-talet

Trädgårdsodlingen ökade drastiskt mellan år 1850-1945 och det blev ännu viktigare att vara självförsörjande när världskrigen ägde rum. Plantskolornas och handelsträdgårdars försäljning av prydnadsväxter och fruktträd tog fart. Det fanns också möjlighet att köpa vissa fröblandningar från de lokala apoteken, hos trädgårdsmästaren eller beställa hem fröer från frökataloger (Andréasson 2017; Carlsson & Molin 1909; Ilminge 2002). Etableringen av Statens järnvägar gjorde det också möjligt att frakta växter och grönsaker på ett helt annat sätt i Sverige (Andréasson 2007).

Det var inte fören på 1900-talet som det klassiska indelningen trädgård, köksträdgård, blomstergård samt medicin- och kryddträdgård ingick under samlingsnamnet trädgård (Svala 2008). Trädgården utformning påminde nu om de större godsen och innefattade samma indelningar i trädgården, dock i mindre skala. Trädgårdsstilen blev förenklad och hade funktion och enkelhet i fokus (Svala 2008). Trädgården skulle innefatta få men breda gångar och prydnadsväxterna skulle befinna sig närmast och framför huset (Andréasson 2007; Carlsson & Molin 1909). Bärbuskarna kunde man placera mellan fruktträden bredvid grönsakslandet om man hade ont om plats. Även användning av inhemska träd i trädgården och hamla dem rekommenderades (Carlsson & Molin 1909). Det blev även på modet att ha en flaggstång ståendes i mittaxeln från boningshuset efter första världskriget (Wilke 2006).

Det var vanligast med äppelträd men även päron, plommon och körsbär kunde ingå i trädgården och var planterade i en rad bredvid gångarna. Odling av hallon och jordgubbar introducerades i början av 1900-talet och rabarbern, vinbär och krusbär hade fått etablering i allmogens trädgårdar (Flinck 2005). Prydnadsväxterna började sakta ersätta nyttoväxterna och en rundel och rabatter längs med gångar eller husväggar var vanligt förekommande under början av 1900-talet. I rundeln sattes ofta någon typ av dekoration eller en högre växt t. ex. solros eller ros som liknade de mer påkostade prydnadsrundlarna som fanns hos de högre samhällsklasserna (Wilke 2006). Rundeln kunde även bestå av ett enhetligt växtmaterial som t. ex. dahlia, iris eller ringblomma (Svala 2008).

Ilminge nämner i boken "Bevara och sköta en gammal trädgård" ett växtsortiment med perenner som baseras på trädgårdshandböckerna i början av 1900-talet. Några av de perenner som nämns är följande: akleja, axveronika, bondpion, penningblad, stjärnflocka, såpnejlika, vintergröna, äkta stormhatt (2002 s.134-136).

2.4 Dagens lanträdgård 2017

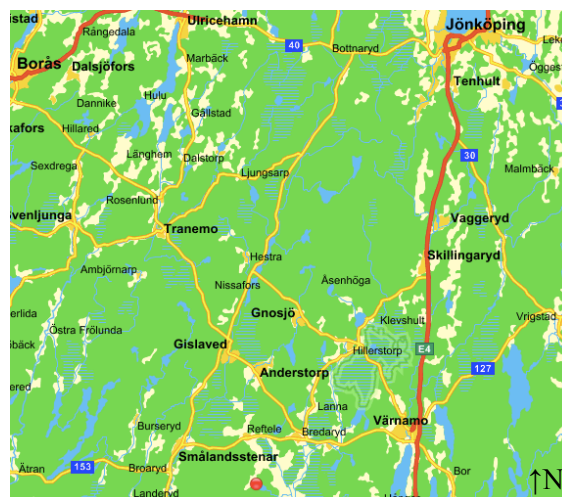
Då det inte finns ett speciellt stilideal gällande en lanträdgård kan trädgården utformas efter tycke och smak. Lanträdgårdarna har genom tiden influerats av herrgårdar, trädgårdslitteratur och präster och kan därför innefatta många olika stilar. Det finns dock vissa gemensamma drag för lanträdgård genom århundradena om man söker efter ett ramverk i trädgårdens utformning. Några element eller typiska drag för trädgården är:

- Enkel struktur i utformandet av rabatter, köksväxtsland och gångar.
- Fruktträd och bärbuskar av något slag.
- Kryddväxter blandade med perenner.

Det finns som sagt ingen rätt stil för att utforma en trädgård på landet, det gäller att anpassa trädgården till bebyggelsen och området. I uppsatsens värderingsmodell (se avsnitt 5) finns det ytterligare råd för hur man kan gå tillväga i en inventering och värdering av trädgården.

3. Anestorp och dess närområde

Anestorp ligger beläget i den sydvästra delen av Småland. Fastigheten ingår i Gislaveds kommun och är lokaliserad väster om Värnamo, sydöst från Gislaved och Smålandsstenar (Eniro 2014). Anestorp tillhör Kållerstad socken som ingår i Västbo härad, Finnveden. Gården ligger inte långt från Kållerstad som beskrivs som en glesbygd skogsbygd på höglandet som är väldigt rik på sjöar (NE 2017). Fastigheten är 63 hektar och gårdscentrat uppskattas vara 2500m².

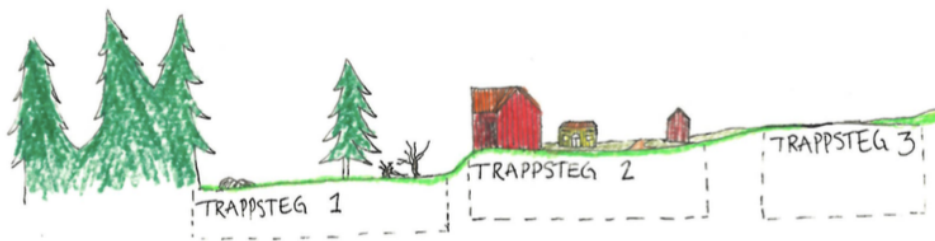
Figur 2. Anestorps lokalisering. Anestorp är markerad med röd prick väster om Värnamo (Eniro 2014).

Gården och närliggande åkrar är omgivna av gran- och bokskog i en kuperad terräng. Själva gårdsmiljön består av två nivåer varav nivåerna liknar steg i en trappa. Det nuvarande boningshuset ligger idag placerad på det andra "trappsteget". På första "trappsteget" är

marken delvis blöt och stenig och är till viss del bevuxen med solitära träd i form av gran, ek, lönn, vildapel, körsbär och hassel. Gården ligger 160 möh (Graal media uå). Marken är stembunden och jorden har en väldigt grov struktur med lågt pH, något som prosten Hesselgren observerat redan 1819 då han beskriver jorden som bergsur, det vill säga jord med lågt pH;

[...]Kållerstad är mera skogsrik, mera backig än bergig. Åkerjorden är ganska stembunden, örig och bergsur och består i allmänhet av grovt stengrus och röd skogsmo samt här och där någon blandning av svartmylla.

prosten Hesselgren 1819 (Pettersson 1976)

Figur 3. Vy över Anestorps topografi (Bolmgren 2017). De olika nivåerna i marken benämns som trappsteg.

3.1 Odling i Kållerstadbygden

Då dokumentationen om Anestorp varit begränsad har en beskrivning om närliggande by gjorts för att ge en generell bild om vad befolkningen odlade. Litteraturen berör jordbruket i stort och inte trädgårdar men trots fokuset på jordbruket och tillhörande boskap går det ändå urskilja grönsaker som odlades i kålgårdarna.

Tidsperiod 1400-1500-tal

Kållerstad socken nämns för första gången 1440 men orten Kållerstad har enligt sägnen fått sitt namn betydligt tidigare när St Sigfrid besökte orten. St Sigfrid var den första biskopen i Växjö stift. Han kristnade många byar i Småland, inklusive Kållerstad som numer ingår i "Västbo Sankt Sigfrids församling" som är en församling i Växjö stift (Pettersson 1976; NE 2017).

[...]vidare säges, att St Sigfrid emellan åren 996 och 1024 här förkunnade Christna läran, hvilade en natt öfver, på den Kulle, der den nya Kyrkan nu står, och der han lade grund till den gamla, fann stället kallt, och benämnde det Kållerstad. (av käller, dialektord för kall).

Hesselgren 1819 (Carlsson & Morin 1974: 332)

Kållerstads invånare livnärde sig enligt Härestam (Pettersson 1976) på boskapsskötsel och jordbruk. Det odlades råg, korn och havre på de näringsfattiga åkrarna. Havre var minst värdefullt av sädeslagen under 1500-talet men den säd som klarade sig bäst i Kållerstads

stenbundna åkerjord. Bland ladugårdens djur var särskilt oxen och kon viktig. Oxen var en viktig handelsvara och smöret från kon betalade både arrende och skatt (Pettersson 1976).

Tidsperiod 1600-tal

I de boskapslängder som fanns som reglerade boskapsskatten kan man läsa att boskapsskötsel var en fortsatt viktig näring i Kållerstadbygden. I längden redovisades antal hästar, oxar, kor, getter, svin och får (höns redovisade man inte) som fanns på gårdarna (Pettersson 1976). På åkrarna odlades även under denna tidsperiod råg, korn och mestadels havre, det finns ingen dokumentation kring kålgård eller prydnadsväxter.

Tidsperiod 1700-tal

Jordbruket följer samma mönster som under 1600-talet. Ur en beskrivning som Gaslander (1774) gjort om allmogens matvanor i Västbo härad, går det att läsa ut följande ingredienser: kål, ärtor, rova, lingon, råg, korn, havre, mjölk, smör, fårkött, getkött och fläsk. Det här är första gången som kålgårdens växter nämns, matsedeln innehöll även kål och rova.

Tidsperiod 1800-tal

Under 1800-talet ändrades Kållerstads jordbruk karaktär då potatisen började odlas. I Kållerstad socken går det att läsa vad befolkningen åt genom en beskrivning som Hesselgren (Pettersson 1976) gjorde år 1819 av en klassisk måltid. I denna måltid nämndes ingredienser såsom korn, havre, råg, kål, potatis, smör, ost, mjölk, kött, fläsk, vilket visar att matvanor under denna tidsperiod. Även under denna tidsperiod finns kålgårdens växter med och var viktiga ur försörjningssynpunkt.

Tidsperiod 1900-tal

Det skedde inga större ändringar inom jordbruket i början av detta århundrade. Möjligen blev åkerbruket viktigare än boskapsskötseln (Pettersson 1976). Från mitten av århundradet sker en ökad mekanisering och de små familjejordbruken slås samman till större brukningsenheter. Många bostäder och ladugårdar töms på personer och få då folket flyttar in till städer. I Anestorps trädgård frodas nu prydnadsväxter. Där växer perenner, olika lökväxter päron- och äppelträd.

3.2 Befolkningsutveckling

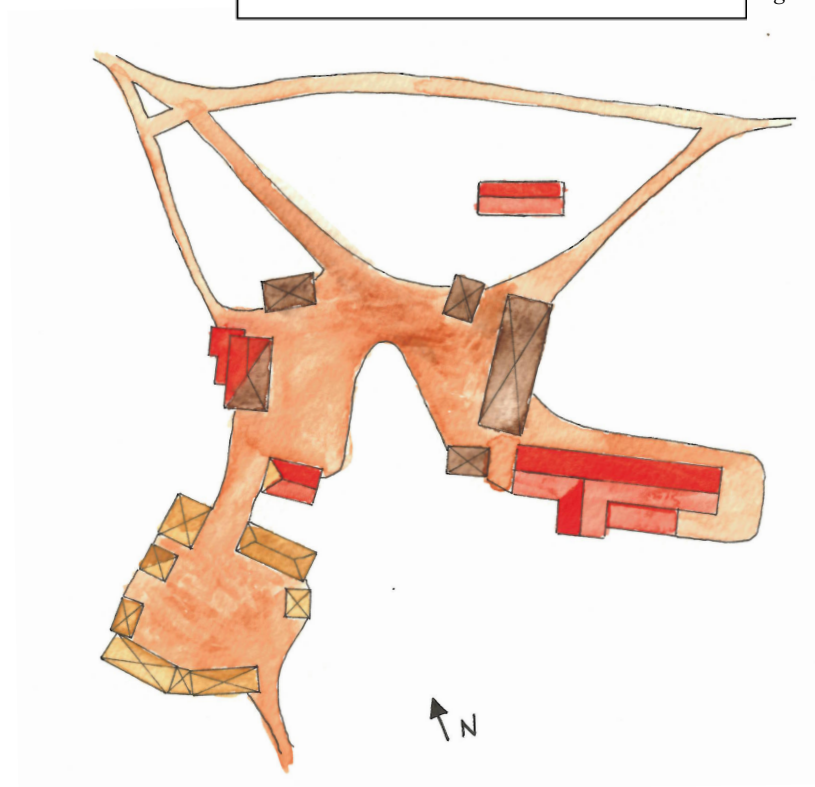
Invånarantalet i Kållerstad är känt sedan år 1750. Då bodde där 250 personer. År 1880 hade invånarantalet ökat till 652 personer. År 2000 var antalet personer endast 182 (Pettersson 1976).

4. Anestorps trädgård

Släktgården Anestorp har förändrats genom århundraden, inte bara byggnaderna och landskapet runt omkring utan även trädgården. Gården skiftades i samband med Laga skifte, exakt årtal är okänt. Gårdens centra påverkades ej. I nedanstående bild (se figur 5) visas de olika gårdscentraerna från 1820, 1853 och 2014 i förhållande till varandra. I följande text beskrivs gårdens förändring, med fokus på gårdscentra över tiden med början på 1700-talet. Även vilka som ägde gården (se figur 4) under tidsperioden och var på gården de odlade sina grönsaker och växter beskrivs. Texterna är kompletterade med muntliga källor som informant Britt och Caisa delgav för att skapa en närmare relation till gården.

Ägare av Anestorp 1:5:		
Thor Jonsson	* 1665	† 1732
Ingård Nilsdotter	* 1660	† 1743
Jon Thorsson	* 1705	† ?
Bengta Jönsdotter	* ?	† ?
<i>köper Anestorp 1:5 fritt från kronan 1736</i>		
Jonas Jonsson	* 1758	† 1790
Ingeborg Nilsdotter	* 1762	† 1840
Johan Jonasson	* 1786	† 1873
Pernilla Magnusdotter	* 1807	† 1892
nuvarande hus byggs år 1823		
Jonas Johansson	* 1843	† ?
Brita Bengtsdotter	* 1849	† ?
JohanAnder Johannesson	* 1872	† ?
Ida Jonasdatter	* 1874	† ?
Artur Johansson	* 1900	† 1983
Tor Carlsson	* 1932	† 2010
Johan Gustavsson	* 1966-	
Britt Gustavsson	* 1968-	

Figur 4. Anestorps ägarlängd (Gustavsson 2017)

Figur 5. De tre gårdscentra (Bolmgren 2017).

Gul markering är 1820s gårdsbild, brun markering 1853 och orange är 2014s gårdsbild.

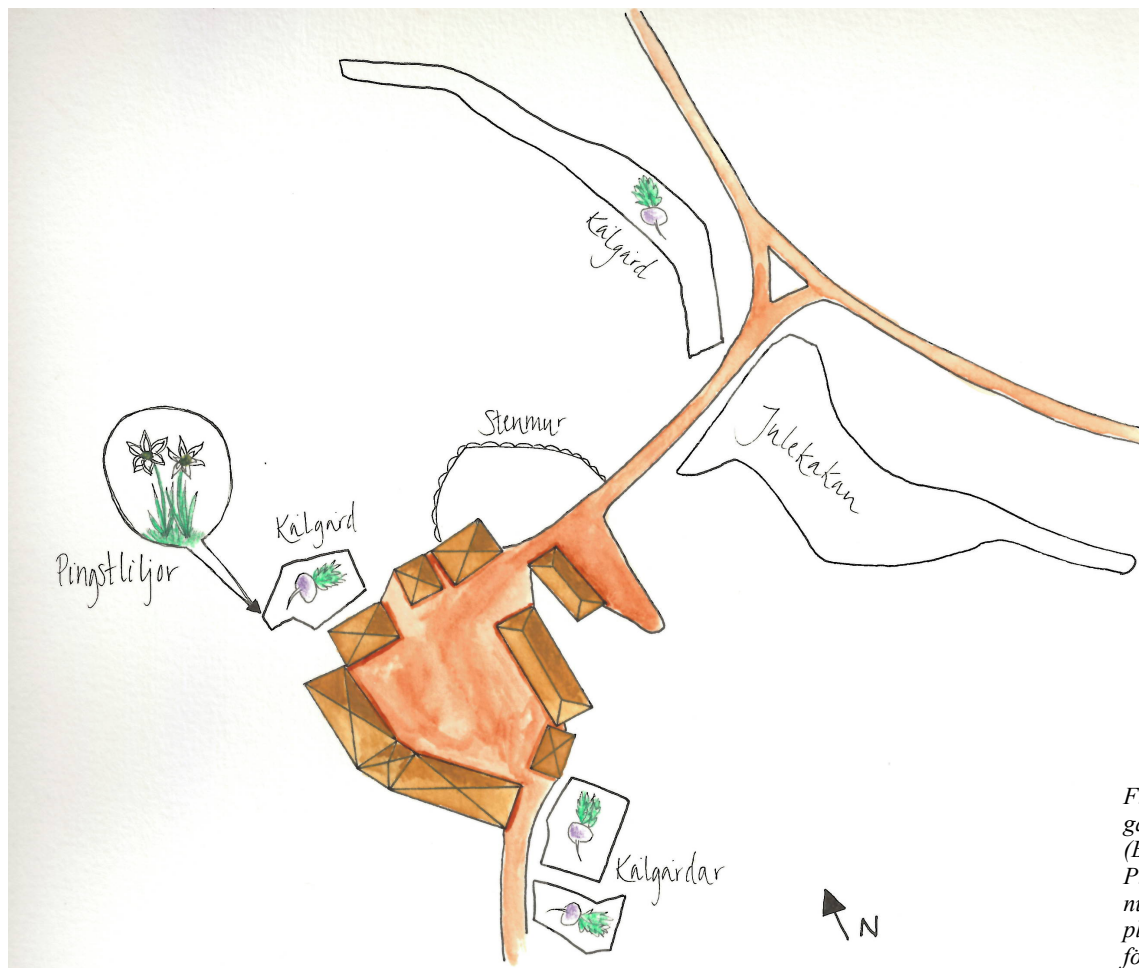
Anestorp 1700-tal

Ägare under denna tidsperioden: Thor och Ingärd, Jon och Bengta, Jonas och Ingeborg, Johan.

Den tidigaste kartan som finns över Anestorp är från 1820 (se figur 6) och det är troligt att utformningen av gården var densamma under 1700-talet (Lantmäteriet 2017). Ägaren som var aktiv när kartan ritades var troligtvis Johan då Johans pappa Jonas dog 1790. På den illustrerade kartan från 1820 över Anestorp, (se figur 7) ser man den gamla gårdsbilden med omkringliggande åkrar och fält. På kartan finns det utmätt fyra källand och en åker vid namn Julekakan, det är dock oklart var namnet står för (Lantmäteriet 2017). I kålgårdarna odlade man troligtvis kål och ärtor men det är svårt att bevisa då de är grönsaker som är ettåriga (Gaslander 1774). Det fanns en åker som kallades Rolandsåkern där odling av rovor skedde. Roland är småländska för rov-land men betäckning saknas (Lantmäteriet 2017). Väster om gårdens byggnader, i anslutning till den västra kålgården är pingstliljorna lokaliserade. Se nedanstående figur. I nordöst kan man hitta mästerrot och kalmus som förmodligen tillhörde 1700-talets gård. Växterna användes sannolikt som medicinalväxter och var vanliga bland allmogen (Den virtuella floran 2017).

Figur 6. Storskifte 1820 (Lantmäteriet 2017). Anestorps gårdscentra ligger samlat i kartans sydvästra del.

Figur 7. Anestorps gårdsbild 1820 (Bolmgren 2017). Pingsliljornas nuvarande placering i förhållande till den äldre kålgården.

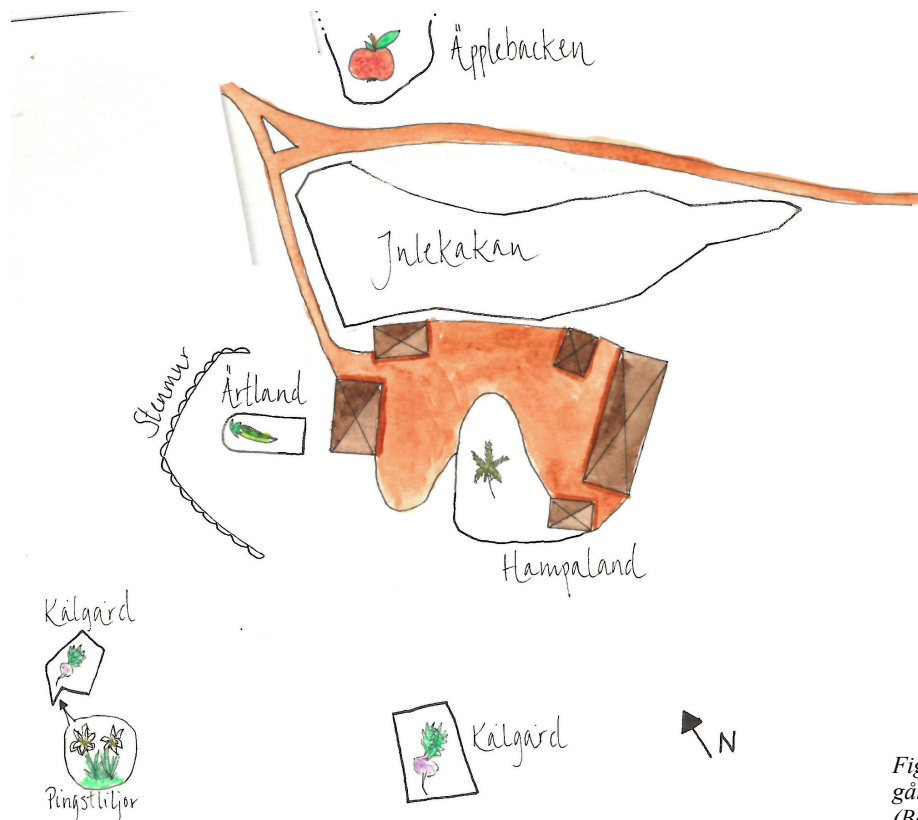
Anestorp 1800-tal

Ägare under denna tidsperioden: Johan och Pernilla, Jonas och Brita, Johan Ander och Ida.

Gårdsägarna beslutade att flytta gården och använde material från den tidigare gården från 1820 till att bygga upp de nya byggnaderna (se figur 8). Den nuvarande boningshuset byggdes 1823 och ladugården 1878. Ladugården rymde två hästar och sju nötkreatur som gav gödsel till odlingen. De äldre kållanden var fortfarande i bruk på gården då det var främst byggnaderna som ändrade lokalisering (Lantmäteriet 2017). Pingsliljorna växte fortfarande i anslutning till det västra kållandet. Kållandens innehåll var liknande 1700-talets odling men ärtorna hade flyttats till ett eget land bakom boningshuset (se figur 9). Potatisen var introducerad i Kållerstad (Carlsson & Molin 1974) vilket säkert också odlades i Anestorp. I Rolandsåker odlades ännu rovor och Julekakan finns fortfarande utritad. På 1853 års karta finns en äppelbacke markerad, se nedanstående figur.

Figur 8.
Hemmansklyvning
1853 (Lantmäteriet
2017). Den röda
cirkeln markerar
Anestorps inägor.

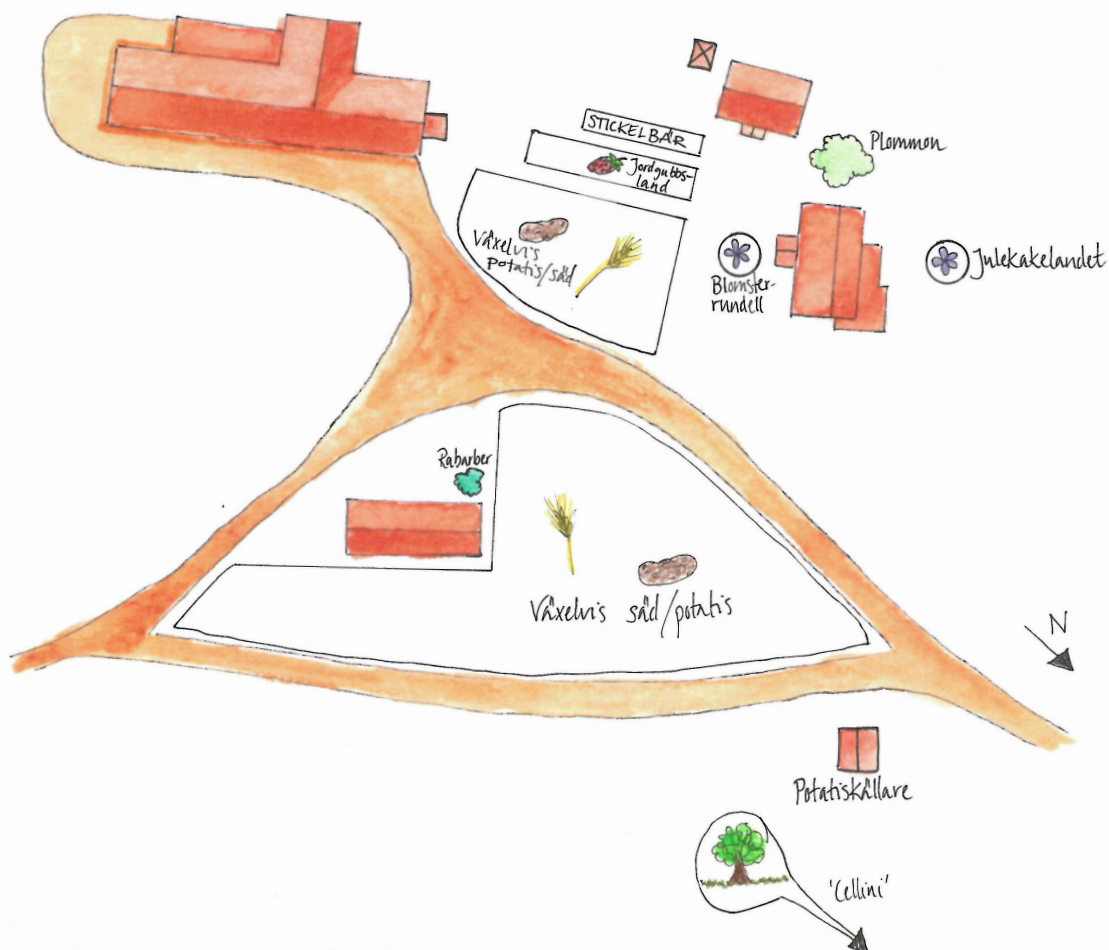

Figur 9. Anestorps
gårdsbild 1853
(Bolmgren 2017).
Inägans odlingar

Anestorp 1900-tal

Ägare under denna tidsperioden: Johan Ander och Ida, Arthur, Tor.

Den nuvarande gårdsbilden byggdes klart under denna tidsperiod och är belägen på den plats som i tidigare kartmaterial benämnts Julekakan. Framför boningshuset låg ett kvadratisk land där bl a jordgubbar och potatis odlades (se figur 10). Norr om boningshuset låg en cirkelformad rabatt som fick namnet Julekakelandet. På var sida om boningshusets glasveranda fanns två små rektangulära rabatter. Under denna tidsperioden tillfördes många av de prydnadsväxter, träd och buskar som finns i trädgården idag. Sverige utsattes för kalla vintrar mellan 1939-1941 då mycket av växterna och träden dog eller tog skada i Anestorp. Nedanstående figur visar hur gården såg ut 1990 då Britt flyttade till Anestorp. På bilden finns markerat var påskliljor, doftpion och krollilja växte. Det är även markerat Celliniäppelträdets växtplats.

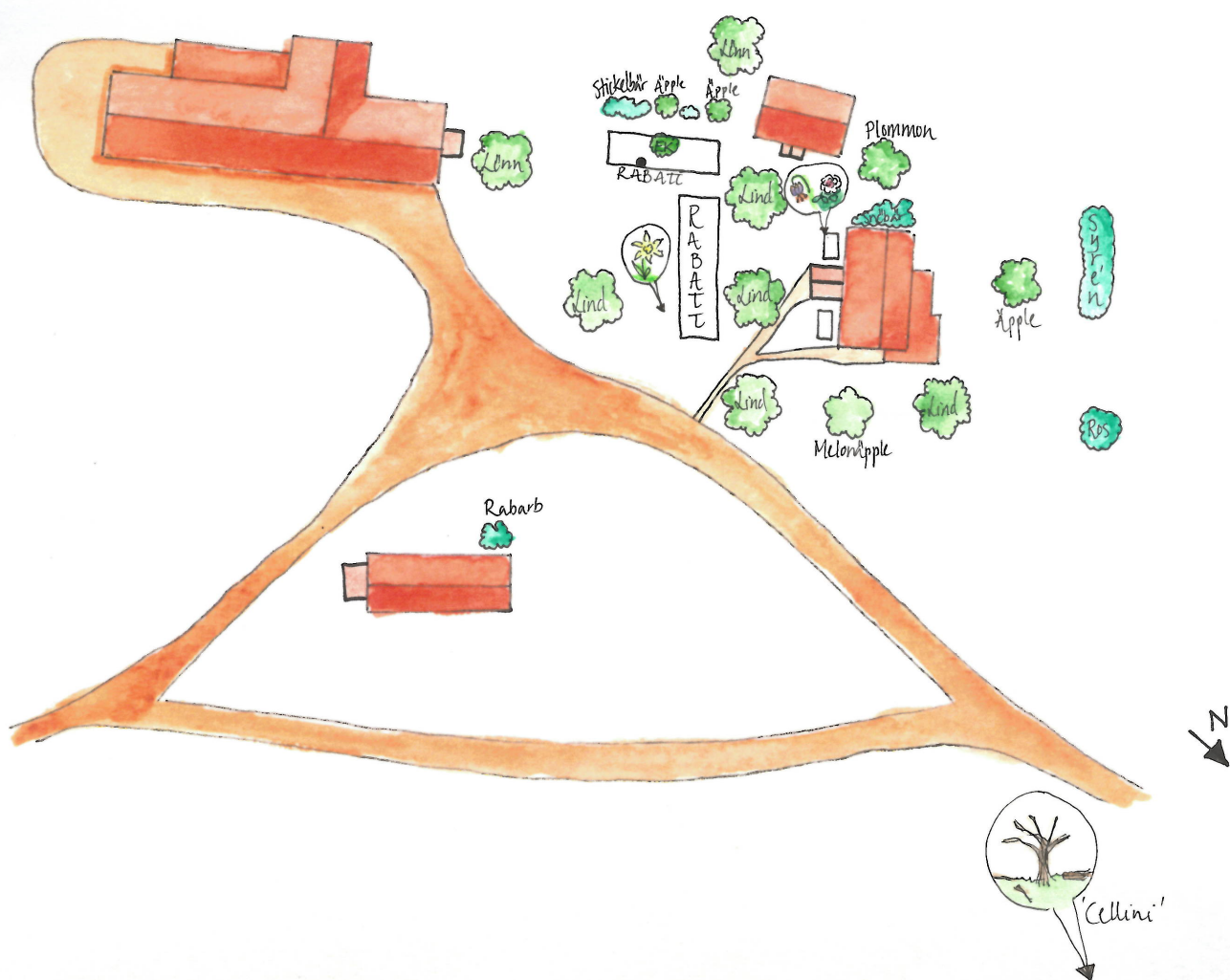

Figur 10. Anestorps trädgård 1940 (Bolmgren 2017).
Minnesbild av Caisa.

Anestorp 2017

Ägare: Britt och Johan.

Kållanden är i dagens Anestorp igenväxta av gräs men pingsliljorna växer fortfarande på sin ursprungliga växtplats vid det igenväxta, västra kållandet. Det sker ingen odling på ägora utan alla åkrar och ängar betas av nötkreatur och får under säsong. Potatis- grönsaks- och Julekakelandet som tidigare nämnts har såtts igen. De två rektangulära rabatterna vid glasverandan finns kvar (se figur 11). I dessa växer fortfarande doftpion och krolliljor men samsas numera med både äldre och modernare växter. Söder om boningshuset ligger två rabatter, den ena rabatten löper i östvästlig riktning medan den andra löper i nordsydlig riktning (Eniro 2014). Båda dessa innehåller perenner av olika slag. Det döda Celliniäppelträdet är numera endast en siluett i landskapet.

Figur 11. Anestorps trädgård 2017 (Bolmgren 2017) Illustration över den övergripande växtinventeringen som skedde 2016-2017.

5. Värderingsmodell

De växter som finns i trädgården, kombinerat med lokala och nationella fakta kan skapa ett bevarandevärde. Att komplettera fakta med berättelser om gårdsägare och deras relation till trädgården förstärker bevarandevärdet ytterligare. De tre komponenterna; växt, fakta och muntlig källa är viktiga att ha i åtanke när en värdering genomförs då de tillsammans skapar en helhet. De tre komponenterna är starkast tillsammans och om bara en eller två komponenter används blir det ingen nyanserad bild.

Bevarande av kulturväxter är intressant i ett nationellt perspektiv då det kan bidra till POMs arbete med att bevara och nyttja Sveriges kulturväxter. POM arbetar för att kunna förverkliga Konventionen om biologisk mångfald eller Riokonventionen och värderar kulturväxter och muntliga källor högt (SLU 2017).

5.1 Förslag på värderingsmodell

De rubriker som nämns nedan är en blandning av mitt urval ur Flincks värderingsmodell och POMs tillvägagångssätt vid inventering av kulturväxter (Flinck 2013 s.155; POM 2005). Flinck (2013) tar upp många viktiga värden i sin värderingsmodell för historiska trädgårdar. De värden som har valts ut i denna uppsats är mer anpassade till en lanträdgård då de är mer generaliserande. Det urval av värden som gjorts i uppsatsen är också mer lämpade för muntliga traditioner och när dokumentation saknas om trädgården. Tillägget av POMs (2005) inventeringsmetoder är för att ge ägaren ett redskap i hur man kan börja bevara växterna i trädgården då mycket av lantegendomarnas värde finns i växterna och inte i strukturen. Den sammanställning av värderings- och inventeringslista som gjorts har delats in i styckena A, B och C i nedanstående text. Denna indelning ska förhoppningsvis göra det enklare för trädgårdens ägare att ta steget att utforska och skapa en starkare relation till trädgårdens värden. Anestorp används som exempel för att förtydliga vad nedanstående rubriker i den modifierade värderingsmodellen syftar till.

A. Gårdens historia

Genom att sätta trädgården i ett större perspektiv kan man få en större förståelse varför utformningen i trädgården är på just det sättet. För att få en uppfattning kring trädgårdens historia undersöks följande perspektiv.

- Trädgårdshistoriskt värde- innefattar trädgården ett/flera element som var typiska i trädgården under en viss tid i Sverige?
- Samhällshistoriskt värde- Finns det något i trädgården som berättar om samhällets historia i nationellt, regionalt eller lokalt perspektiv. Det kan t ex handla om den första trädgården som anlades eller plantering av en viss växt i byn.
- Socialhistoriskt värde- förändringar i strukturer och i samhället, hur det har påverkat den vanliga människan?
- Odlingshistorisk värde- Har trädgårdsodlingen följt den moderna utvecklingen eller har den brukats på traditionellt vis?

Nedanstående text besvarar de värden som nämns ovan med Anestorp som exempel.

Trädgårdshistoriskt värde: Då trädgården i Anestorp har spår av många olika trädgårdsstilar är det svårt att placera in vilken del eller element av trädgården som tillhör en viss epok. De gamla fruktträden, pingstliljorna, kalmus och mästerrot härrör troligtvis från 1700-talets Anestorp. Bondpionen, aklejan och påskliljorna härrör med all sannolikhet från 1800-talets trädgård. Rabatternas utformning vid boningshuset, den vita rosen och raden med bärbuskar härrör från 1900-talets trädgård. Anestorp har tillfört en del av sina växter genom givartraditionen. Den lilla påskliljan har lokaliserats på traktens närmsta herrgårdar och har förmodligen spridit sig därifrån. Pingstliljorna sägs ha varit en gåva som ägaren Ingeborg fick i samband med maken Jonas begravning 1790. Ingeborg skulle då fått pingstliljorna från sin bror som var präst i Halland. Denna tradition har hjälpt till att skapa en vacker omgivning på en gård vars ägare fokuserat på jordbruket och gjort att trädgården följt det rådande modet till viss utsträckning.

Samhällshistoriskt värde: Trädgården i Anestorp speglar en typisk lanträdgård i Sverige från 1800-talet med spår av en tidigare trädgård från en före detta gård. Bönderna fick anpassa trädgården efter markens förutsättningar och lät nyttoväxterna dominera i trädgården. Det var fokus på enkelhet och funktion vilket Anestorp visar exempel på.

Socialhistoriskt värde: Anestorp har tillhört en fattig bygd som genom ändringen av skiftena fick en bättre förutsättning att överleva. Byn har varit väldigt tveksam till nya metoder och det har generellt tagit några år innan de adapterat det nya modet. Trots fattigdomen och tveksamhet till nya metoder, har Anestorps ägare mycket tidigt introducerat prydnadsväxter i nyttoodlingarna och följt de trädgårdsråd som rekommenderats i trädgårdslitteraturen.

Odlingshistoriskt värde: Under 1700-talet bestod odlingen till hushållet av fyra kålgårdar i olika storlek och i samband med skiftesreformen försvann en av kålgårdarna till grannfastigheten och två av de tre återstående kålgårdarna slogs ihop för att bli mer effektivt. Under 1900-talet har det odlats potatis och jordgubbar på gårdstomten. Anestorp slutade brukats aktivt på 1970-talet.

B. Upplevelsevärde

Att vistas i en trädgård kan ibland upplevas som en avskärmning från tid och rum och det går att förundras över hur mycket en trädgård kan betyda för den enskilda människan. För att kunna värdera dessa upplevelsevärden man känner i trädgården, kan man svara på följande rubriker.

- Patina-Visar trädgården spår av ålderdomlig prägel? Till exempel gamla fruktträd eller stenmurar med mossor på.
- Miljöskapande värde-Är trädgården viktig för den omkringliggande miljön? Hjälper den till att skapa en enhetlig miljö?
- Kontinuitetsvärde- Har gården funnits och brukats på platsen under lång tid? Miljön kan med hjälp av kontinuiteten skapat en helhetsmiljö på gården.
- Traditionsvärde- Har byn eller gården utfört någon slags odling- eller hantverkstradition, till exempel vävning av mattor.

- Autenticitet, äkthet-Har trädgården eller delar av den lämnats orörd. Är till exempel växterna eller stenvuren original.

Nedanstående text besvarar de värden som nämns ovan med Anestorp som exempel.

Patina: På gården står ett flertal äldre fruktträd varav den dominerande delen av fruktträd står på den gamla gårdens inägor. Det löper en stenvur längst den gamla kyrkogården som finns dokumenterad från 1820-talet. Gångstigarna intill boningshuset är idag halvt igenväxta vilket ger ett ålderdomligt intryck hos besökaren.

Miljöskapande värde: Trädgårdens utformning har inte ändrats sen 1990-talet. Gårdsbyggnaderna har renoverats så att de passar gårdsmiljön. Anestorp ingår i en liten by som har liknande gårdsmiljöer, det är därför av stor vikt att behålla miljön för att få ett helhetsintryck av bygden vilket nuvarande ägare lägger stor vikt vid. Grannarna till fastigheten har prioriterat de växter som funnits i trädgården och valt att plantera om dem när en ny trädgårdsanläggning skett. Byn försöker även anpassa trädgårdsstilen något så att det passar husens ålder men huvudfokus har varit att bevara växterna och inte efterfölja den gamla trädgårdsstrukturen.

Kontinuitets värde: Anestorp har en gedigen historia och har varit lokaliserad på området sedan slutet av 1600-talet. Ägarna genom tiderna har alla varit jordbrukare som har brukat marken och därmed format landskapet till hur det ser ut idag.

Traditionsvärde: Folket från Kållerstad har länge odlat hampa och varit kända för sina vävnader, även om kvalitén inte var den bästa då Kållerstads jordmån inte är den mest optimala för hampaodling.

Autenticitet: Pingstliljornas placering i landskapet har med hjälp av jordprover visat att platsen varit ett av källanden som ses på kartan 1820 (Lantmäteriet 2017). Då placeringen av pingstliljorna är ologisk för smyckning av den nuvarande gången är det troligt att de funnits på platsen sen 1820 då de inte har flyttats eller delats så länge Britt eller Caisa kan minnas.

C. Inventering

Oavsett om trädgården tillhör en egen släktgård eller en nyköpt gård, är det alltid bra att göra en inventering av de trädgårdsväxter som finns. Det enklaste sättet att utföra en inventering är att börja med att göra en skiss över trädgården. För att lätt kunna orientera sig på denna skiss är det bra att markera:

- Byggnader
- Stigar/Gångvägar
- Buskar
- Träd
- Rabatten samt dess form

För att se trädgårdens helhet är det viktigt att göra en inventering kontinuerligt under året. Detta då en del växter blommar under våren, andra sommaren, vissa på hösten och somliga under vintern. Dokumentera de växter du känner igen med anteckningar och foton allteftersom blomningen sker och vid eventuell osäkerhet, hör av dig till någon trädgårdskunnig person eller ett trädgårdsforum av något slag för artbestämning.

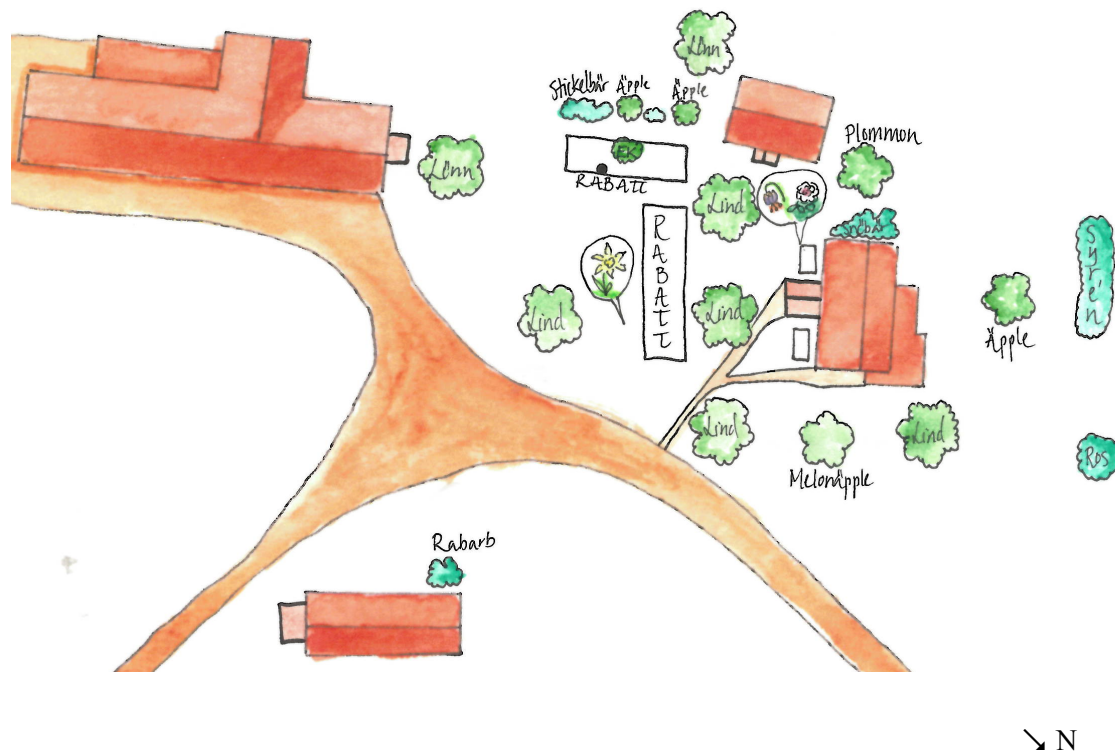
Efter att ha sammanställt alla växter under det gångna året kan det vara en god idé att prata med den förra ägaren till trädgården eller grannar till fastigheten. De kanske minns någon speciell trädgårdshistoria kopplad till någon växt eller ägare som kan ha gamla foton sparade över trädgården. Om det inte skulle finnas någon tidigare ägare eller granne att fråga kan man utgå från året boningshuset byggdes och försöka se om det dåvarande trädgårdsmodet, passar för den utvalda trädgården. Finns det liknande gårdsmiljöer i trakten kan det kanske gå att se gemensamma nämnare av växter eller element i trädgården.

Som tidigare nämnt kan det vara svårt att hitta en viss stil i trädgården utan det är växterna som får berätta trädgårdens historia men de dåvarande trädgårdsstilarna ger ett ramverk för utforskande.

Det är också viktigt att den nuvarande ägaren får sätta sin prägel på trädgården så att kommande generationer kan bevara nutidens växter i framtiden. Det är dock en stark rekommendation att inte plantera snabbspridande växter som gärna kväver andra växter i sin framfart. Det kan vara bra att välja planteringsplats med omsorg och kanske hålla isär de gamla växterna från de moderna för att garantera deras överlevnad då vissa växter kan vara känsliga för konkurrens.

Trädgården kan i vissa fall vara till större delen igenväxt av buskar och gräs vilket kan försvåra arbetet med att skissa rabatternas form och tidigare gångvägar. Ett redskap som kan användas till hjälp för att lokalisera var de tidigare elementen befunnits sig är ett jordborr. Förslagsvis går gårdsägaren runt i trädgården där ägaren tror elementen legat och gör flera stickprov av jorden och bedömer jordmaterialets karaktär. De olika jordproven kan på så sätt visa vägen för trädgårdens struktur.

Skiss: Nedanstående bild (se figur 12) visar en illustration över Anestorps trädgård år 2017. På bilden är byggnader, buskar, träd, rabatter och gångar markerade, detta för att skapa en överblick över trädgårdens utformning och innehåll. Buskar och träd är namngivna.

Figur12. Anestorps trädgård 2017 (Bolmgren 2017). Illustration över en övergripande växtinventeringen 2016. Blomstersymbolerna visar påskliljans, krolliljans och doftpionens växtplats. Växter som bland andra kommer att ingå i uppsatsens växtförökning.

Växtinventering: Under sommaren 2016 skedde en inventering av innehållet i Anestorps trädgård. Då fann jag och Britt tillsammans dessa växter:

Perenner: malva, akleja, prästkragar, jungfruros, bondpion, doftpion, penningört, blågull, jordrök, rams, toppklocka, fingerborgsblomma, stormhatt, åbrodd, borstnejikor, lupiner. vintergröna, riddarsporre, äppelros, höstaster, praktlysing, såpnejlika, stjärnflocka, kungsljus, trädgårdsnattviol, vinruta.

Lökväxter: krollilja, påskliljor, pingstlilja 'Albus Plenus odoratus'(Persson & Jansson 2008).

Buskar: syrén, snöbär.

Bärbuskar: stickelbär, vinbär.

Träd: lind.

Fruktträd: säfstaholmäpple, celliniäpple, melonäpple, gråpäron, vildaplar.

Jordprov: De jordprover som har tagits på Anestorp har skett med hjälp av jordborr. Målet med jordproven var att försöka bestämma var de äldre kålgårdarna hade legat samt att försöka lokalisera det tidigare gårdscentrat. Detta gjordes med hjälp av lantmäterikartan från 1820 (Lantmäteriet 2017). Proven som togs vid det troliga äldre gårdscentrat visade på jord blandad med hög halt av grus vilket jag antagit varit den gamla gårdsplanen. De prover som togs där jag förväntade mig att kålgårdarna legat var lucker och fri från grus. Den hade också en betydligt mörkare nyans än jord i närområdet. Detta tyder på högre humushalt och att jorden i markområdet med all sannolikhet har brukats.

5.2 Trädgårdens framtid

När värderingsmodellen är färdigställd kan den ligga som grund till en skötselplan då man är välförsedd med fakta och kunskap om gårdens historia, upplevelsevärden och trädgårdens innehåll. En skötselplan kan bland annat innehålla en växtförökningsdel för att försöka säkerställa fortlevnad av för gården särskilt värdefulla kulturväxter.

6. Växtförökning

Efter att värderingsmodellen över Anestorp slutförts skedde ett urval av växter, lökväxter och träd för att försöka säkerställa växter fortlevnad. De utvalda växterna är de som bedöms vara minst vitala och av hög ålder. Dessa växterna besitter även ett högt personligt värde för gårdsägarna och det är ägarnas största önskan att dessa växter fortlever då de haft en speciell anknytning till Anestorp genom flera sekler.

De fem utvalda växterna är:

Liten enkel påsklilja - *Narcissus pseudonarcissus* sp.

Pingstlilja - *Narcissus poeticus* 'Albus plenus odoratus'.

Krollilja - *Lilium martagon*.

Doftpion - *Paeonia lactiflora* 'Festiva Maxima'.

Äppelträd - *Malus domestica* 'Cellini'.

6.1 Liten enkel påsklilja - *Narcissus pseudonarcissus* L.

Figur 13.
Liten enkel
påsklilja
(Bolmgren
2017)

Utseende: Liten påsklilja med små grågröna blad. Kalkbladen är ljusa gula med en gul trumpet. Den liknar den vilda arten påsklilja.

Höjd: ca 10-20 cm. Blomning: Mars-April.

Växtplats: Trivs i jord med lågt pH. Marken bör vara fuktig på våren för att pingstliljan ska blomma och bli långlivad.

Växtsätt: Växer i smågrupper.

Historia: Den lilla påskliljan spreds förmodligen under medeltiden till västra Europa och blev mer vanligt förekommande i Sverige då den trivdes bra i klimatet. Det första exemplaret är hittat år 1768 i södra Småland men introducerades förmodligen redan under 1500-talet då den fanns i Danmark under detta sekel. Under 1850-talet kunde man köpa lökar från frö och lökkataloger i svenska plantskolor. Påskliljor är enkla att föröka och sprida vidare (Blommor och buskar 2008; Persson 2010; Tunòn, Pettersson & Iwarsson 2005)

Britt berättar om påskliljorna: “De små påskliljorna har alltid behandlats med varsamhet. Det är nästan som att man håller vakt på våren när de ska blomma. De brukar oftast få blomma på plats, det händer ibland att man tar in en eller två blommor och sätter i en vas. Det är också hårda regler att gräsklipparen håller sig borta från områdena där påskliljorna finns tills de har vissnat ner”.

6.2 Pingstlilja - *Narcissus poeticus* ‘Albus plenus odoratus’

Figur 14. Pingstlilja (Bolmgren 2017)

Utseende: Grågröna blad med en vit fylld blomma. Fragment av trumpeteten med gul och röd kant med en vit linje mellan dessa.

Höjd: ca 30-40 cm. Blomning: Maj-Juni.

Växtplats: Trivs i jord med lågt pH. Marken bör vara fuktig på våren för att pingstliljan ska blomma och bli långlivad.

Växtsätt: Växer i grupper och får lätt ett hängande utseende mot slutet av blomningen.

Historia: Den pingstlilja som varit i försäljning längst i Sverige, registrerad före år 1861 (Persson 2008).

Britt berättar om pingstliljorna: “Blommar pingstliljorna i Anestorp? brukar Caisa fråga när det närmar sig sommaren. Blommorna har alltid indikerat sommaren och varit något speciellt för Anestorp. Blommorna är så vackra där de växer och de är så få så man vågar inte riktigt göra något med dem”. Britt brukar mest ta en eller två blommor och ge till Caisa för att de påminner om Anestorp.

6.2.1 Växtförökning liten enkel påsklilja och pingstlilja

Figur 15. Växtförökning påsklilja och pingstlilja (Bolmgren 2017). Datum under bilderna visar exakta tillfällen av förökningsprocessen.

April och Juni - Då jag ville föröka den lilla påskliljan och pingstliljan när de gått i vila var det därför högst väsentligt att markera ut växtplatsen då bladen vissnar ner under sommaren.

Detta gjordes med hjälp av en nedstucken pinne intill växten som riktmärke för växtbeståndet. För att komma ihåg den lilla påskliljan och pingstliljans utseende fotades de (se figur 13 och 14).

Oktober - Jag återvände till samma växtplats för att gräva upp några av lökarna. För att minska risken att skada någon lök, grävde jag en bit runt påskliljorna och pingstliljorna med en spade och lyfte sedan i jordklumpen för hand och separerade några av lökarna. Jag förvarade sedan lökarna i en mörk plastpåsen med jord för att göra transporten mer skonsam.

Jag ville plantera lökarna så fort det var möjligt för att likna utomhusklimatet. Jag följde Westerlunds (2013) schema för växtdelar och fick på så vis veta att lökarna kunde klyvas om den kompakta lökstammen och några oskadade bladveck fanns med (se figur 15). Westerlund skrev också om en annan typ av förökning som jag provade, den kallas "Twin-scaling" och man använder en klyfta som utgångspunkt och delar stammen så att den skärs i bitar mellan varannat blad. Jag förvarade sedan lökarna i plastpåsar med en blandning av jord och vermekulit (ca 50 / 50) för att skapa en porös och lätt fuktig miljö för att förhindra att lökarna skulle ruttna.

Oktober- November - För att efterlikna klimatet ute placerade jag lökpåsarna i en mörk garderob. Då de var sparsamt vattnade höll jag koll på att de inte torkade ut, jag vattnade ungefär var tredje vecka.

December- Februari - Då klimatet blev avsevärt kallare ute bestämde jag mig för att placera lökpåsarna i kylskåpet. På detta viset fick de en kylperiod som de skulle fått om de befunnit sig utomhus.

Mars - När temperaturen ökade utomhus och det blev ljusare bestämde jag mig för att plantera dem. Jag valde en lagom stor låda med hål i botten och fyllde den med ca tre cm jord. Därefter placerade jag lökarna så att bara rötterna hade kontakt med jorden och placerade dem i rader för att kunna skapa en bra struktur i lådan och markerade raderna tydligt. Jag fyllde sedan på med sand då det snabbt dränerar bort vatten så lökarna inte ruttnar och rötterna får mer konstant fuktighet då de står i jord. Jag vattnade på ordentligt och placerade sedan lökarna i ett kallväxthus för att skapa något varmare temperaturer under dag och natt samt att det var frostfritt.

April - Eftersom påskliljor och pingstliljor gärna vill ha det fuktigt under våren har jag försökt att kontinuerligt vattna lådan då det snabbare torkar ut i kallväxthus. Lökarna gror sakta och kommer så småningom få ställas utomhus och planteras till hösten när lökarna har gått i vila igen.

6.3 Krollilja - *Lilium martagon*

Figur 16. Krollilja (Wikipedia 2017)

Utseende: Växt med lila tillbakaböjda kalkblad med bruna fläckar på. Bladen är kranssittande.

Höjd: 100-120 cm

Blomning: Juni-Juli.

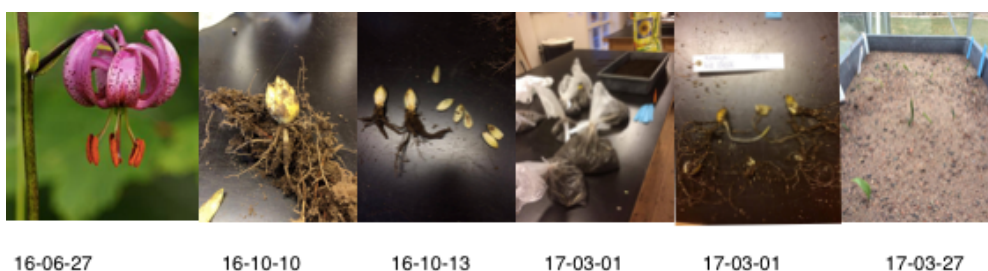
Växtplats: Humusrik, kalk- och lerhaltig jord.

Växtsätt: Mindre grupper.

Historia: Växten är härdig och växer vilt i gamla trädgårdar och parker i Sverige (Blommor och buskar 2008).

Britt berättar om krolliljan: “Jag och min faster var på Vadstena kloster och såg så vackra krolliljor där. När jag sedan kom tillbaka till Anestorp kände jag igen en bladrosett som jag efter besöket på klostret, visste var en krollilja. Jag räddade den från fårens bete och placerade den i rabatten bredvid glasverandan. Jag var så glad över att hitta den gamla växten”.

6.3.1 Växtförökning krollilja

Figur 17. Växtförökning Krolliljan (Bolmgren 2017)

Juli - Då jag ville föröka krolliljan när den gått i vila var det därför högst väsentligt att markera ut krolliljans växtplats då bladen vissnar ner under sommaren. Detta gjordes med hjälp av en nedstucken pinne intill växten och glasverandan som riktmärke för växtplatsen. Fotografering av krolliljan hann aldrig ske vilket har försvårat beskrivningen av utseendet och resulterat i en mer generell beskrivning.

Oktober - Jag återvände till samma växtplats för att gräva upp några av lökarna. För att minska risken att skada någon lök, grävde jag en bit runt krolliljorna med en spade och lyfte sedan i jordklumpen för hand och separerade en lök. Jag förvarade sedan löken i en mörk plastpåsen med jord för att göra en skonsammare transport.

Jag ville plantera lökarna så fort det var möjligt för att likna utomhusklimatet. Jag följde Westerlunds(2013) schema för växtdelar och fick på så vis veta att lökarna kunde klyvas om den kompakta lökstammen och några oskadade bladveck fanns med. Westerlund skrev också om en annan typ av förökning som jag provade, då man skalar av lökfjällen på löken och får på det viset med sig knoppnlag. Jag förvarade sedan lökarna och lökfjällen i plastpåsar med en blandning av jord och vermekulit (ca 50 / 50) för att skapa en porös och lätt fuktig miljö så lökarna inte skulle ruttna.

Oktober- November - För att efterlikna klimatet ute placerade jag lökpåsarna i en mörk garderob. Då de var sparsamt vattnade höll jag koll på att de inte torkade ut, jag vattnade ungefär var tredje vecka.

December- Februari - Då klimatet blivit avsevärt kallare ute bestämde jag mig för att placera lökpåsarna i kylskåpet. På detta viset fick de en jämn kylperiod som de skulle fått utomhus.

Mars - När temperaturen ökade utomhus och solen började komma mer, bestämde jag mig för att plantera dem. Jag valde en låda med hål i botten och fyllde den med ca tre cm jord. Därefter placerade jag lökarna så att bara rötterna hade kontakt med jorden och placerade dem i rader för att kunna skapa en bra struktur i lådan och markerade raderna tydligt. Jag fyllde sedan på med sand då det snabbt dränerar bort vatten så lökarna inte ruttnar och rötterna får mer konstant fuktighet då de står i jord (se figur 17). Jag vattnade på ordentligt och placerade sedan lökarna i ett kallväxthus för att skapa något varmare temperaturer under dag och natt och det var frostfritt.

April- Jag har försökt att kontinuerligt vattna lådan då det snabbare torkar ut i kallväxthus. Lökarna gror sakta och kommer så småningom får ställas utomhus och planteras till hösten när lökarna har gått i vila igen.

6.4 Doftpion - *Paeonia lactiflora* 'Festiva Maxima'

Figur 18. Doftpion (Bolmgren 2017)

Figur 19. Järnkors med blomsterkorg (Bolmgren 2015).

Utseende: Mörkgröna flikiga blad med en vit fylld blomma med rött stänk i centrum. Höjd: 70-90 cm.

Blomning: Juni-Juli.

Växtplats: Trivs i väl-dränerad, kalkrik jord.

Växtsätt: Buskliknande solitär.

Historia: Då pionen är mycket tålig och anspråkslös, blev den omtyckt bland allmogen (Olausson & Strese 2005). Lukt-pionen 'Festiva Maxima' lanserades 1851 i Frankrike. Doftpionen har sålts sedan 1913 i Sverige. De har sålts från bland andra M.P. Andersens plantskola i Jönköping skriver Oskarsson².

Britt berättar om doftpionen: Det brukar vara en midsommargudstjänst på den gamla kyrkogården. Jag åker dit lite tidigare och placerade en pion i blomsterkorgen (se figur 19) som är högst upp på järnkors. Det har varit tradition i slakten men jag tror att det ursprungligen var en bondpion som placerades i korgen.

6.4.1 Växtförökning doftpion

2017-03-31

Figur 20. Växtförökning doftpion (Bolmgren 2017). Datumet visar den dagen förökningen skedde.

² Linnéa Oskarsson, genbankskurator på POM, mail den 3 april 2017

Augusti- September - Eftersom pionen har väldigt känsliga rötter ska den helst försökas under våren, då får den en så lång säsong som möjligt att etablera rötterna. Det är fullt möjligt att föröka dem på hösten men då är säsongen nästan slut. Jag valde därför att markera växtplatsen för pionen då bladen vissnar ner under vintern. Fotografering av doftpionen hann aldrig ske vilket har försvårat beskrivningen av utseendet och resulterat i en mer generell beskrivning.

April - Förökningen skedde utifrån riktlinjer från Westerlund (2013) och Royal horticultural society (2017). Jag grävde försiktigt en bit utanför plantan för att minska risken av skador på rötterna. Jag tog sen upp jordklumpen för hand och placerade den på gräsmattan. Därefter placerade jag två grepar med baksidan mot varandra och böjde försiktigt isär dem (se figur 20). Plantan separerades nu på mer naturligt brytpunkter är om jag bara hade delat med en spade. Jag sparade de rötter som hade en synlig knopp och planterade sedan dem omgående och var noga med att inte sätta dem för djupt (RHS 2017; Westerlund 2013).

6.5 Äppelträd - *Malus domestica* 'Cellini'

Figur 21. Celliniäppelträdet (Bolmgren 2017)

Utseende: Liten krona med upprätta grenar.

Frukt: Medelstor, plattrund. Gulgrön bas med brunröda strimmor över hela frukten. Syrlig smak.

Mogen frukt: November.

Historia: Engelsk sort från ca 1828, introducerades i Sverige på 1870-talet (Plasgard 2017).

Äppelträdet 'Cellini' ligger beläget på Anestorps äppelbacke. Äppelbacken finns markerad på kartan från 1853 men då äppelsorten inte introducerades fören ca 20 år senare växte den inte på platsen vid det tillfället (Lantmäteriet 2017). Det växer andra äppelträd på äppelbacken men just detta träd har ett högt personligt värde för ägarna.

Britt berättar om celliniäpplet: Caisa minns dock att Arthur kom vid jul med en papperspåse och var så stolt över sina något skrupna celliniäpplen som låg däri. Detta var på 30-40-talet när Caisa fortfarande var barn.

6.5.1 Växtförökning *Malus domestica* 'Cellini'

Figur 22. Ympning av 'Cellini' (Bolmgren 2017) Datumen visar de tillfällen ympningsprocessen skett.

Januari - Då celliniäpplet var dött på Anestorp fick jag beställa äppelsorten via skolan, Institutionen för kulturvård i Mariestad. Insamlingen av ympris (årsskott) sker under vintern när träden är i vila. Efter att ha säkerställt att trädet är vid god hälsa och rätt sort, klipper man av ca 20 cm av årsskottet (se figur 22). Ympriaset rullas sedan in i blött tidningspapper eller mossa och placeras därefter i en plastpåse i ett kylskåp (Löfgren 2014).

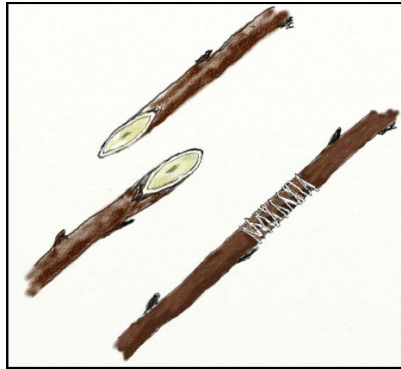
April - Ympning är , grovt beskrivet, en process där man sammanför en grundstam och en vald fruktträdssort i detta fallet och sammanfogar dessa med t ex gummiband och ympvax så att de får växa ihop. Det finns många olika typer av ymp tekniker varav några heter barkymp, läggymp och skarvymp (se figur 23). Löfgren (2014) förklarar i citatet nedan hur en skarvymp går till.

När man skarvympar skall ympriaset och grundstam vara lika tjocka. Det skall vara långa snitt, 2-3 cm, och de skall vara lika stora så att kontaktytorna helt täcker varandra. Skarvytan täcks med ympvax. Ympen kan utföras på vårvinter vid blidväder, när träden är i vila.

Joachim Löfgren (2014 kap.7 s.7)

Det går att välja grundstammar efter den typ av växtsätt du vill ha på fruktträdet. De vanligaste grundstammarna i handel idag är A2, B9 och M. I denna ympningen valdes skarvymp på grundstammen A2 då den är en kraftigt växande och lättförökad sort (Löfgren 2014). De nya fruktträden planterades sedan.

Maj-Juni - Det skedde kontroll över de nya fruktträden så att det inte växte ut grenar under själva ympstället, dessa klipptes i så fall bort.

Figur 23. Skarvymp illustrerad av Löfgren (2014).

7. Diskussion och slutsatser

Den värderingsmodell som har undersökts (Flinck 2013 s. 155) gick inte att applicera i sin helhet på Anestorp. Uppsatsens värderingsmodell består av ett urval av Flincks värderingsmodell rörande historiskt gröna miljöer. Urvalet har skett genom att ta bort de värden som jag personligen ansåg att en lanträdgård har svårt att uppnå. De värden som blev borttagna berörde trädgårdens arkitektur-, anläggningsteknikhistoriskt-, konstnärligt-, symbolvärde, kvalitet, representativitet samt pedagogiskt värde. De värden som återstod blev enklare att anpassa till en lanträdgård. Värderingsmodellen har även kompletterats med en handledning i växtinventering genom ett urval från POMs (2005) handledning kring inventering av kulturväxter. Inventeringen ska fungera som ett hjälpmedel för gårdsägare att få en överblick om vad som växer i trädgården. Inventeringen tillsammans med gårdens historiska värde och upplevelsevärde ska förhoppningsvis säkerställa många kulturväxters fortlevnad. Den värderingsmodell som utformats i avsnitt 5.1 har också lagt en grund för fortsatt utveckling, exempelvis utformande av en skötselplan.

Växtförökning har varit en stor del av arbetet och ett viktigt moment för att hålla kostnaden nere. Två olika förökningsmetoder har använts, twinscaling och delning av lök.

Twinscalingsmetoden ger många smålökar men lökarna behöver längre tid att utvecklas. Metoden passar särskilt väl när det befintliga växtmaterialet som ska förökas är mycket begränsat. Twinscaling kräver precision och vassa redskap. Delning av lök ger färre men större smålök som har en snabbare tillväxt. Metoden passar utmärkt vid större tillgång av befintligt växtmaterial då metoden är lätt att använda. Båda metoderna har gett 90 % levande smålökar. Vid förökning av äppelträden användes ymp tekniken läggymp, en traditionell och säker metod att föröka fruktträd, 100 % av ymparna överlevde. För Anestorps ägare var bevarandet av vissa växter viktigt men även att försöka hålla nere kostnaden. Genom att utföra växtförökning på egen hand, med små insatser men med god växtöverlevnad visas att det är möjligt att hålla nere kostnaden.

De jordprover som tidigare nämnts i uppsatsen användes för att lokalisera gårdscentrat och kålgårdarna från 1820 (Lantmäteriet 2017). För att säkert veta deras placering krävs fler jordprover och noggrannare analyser. Med hjälp av jordprovernas resultat och kartan från 1820 var det möjligt att göra ett kartöverlägg för att se det gamla gårdscentrets förhållande gentemot de två senare gårdscenterna från 1853 och 2014 (Eniro 2014; Lantmäteriet 2017). Med stöd av jordproven och kartan från 1820 (Lantmäteriet 2017) var det även möjligt att skapa en relation mellan det västra källandet och pingstliljans växtplats då pingstliljan tidigare saknat en logik kring växtplatsen i förhållande till dagens gårdscentra (Eniro 2014). Pingstliljan var troligtvis en del av källandets innehåll.

Carlsson och Molins bok "Svenska allmogehem" (1909) som fanns i Anestorps gårdsbibliotek användes som tidigare nämnts som en möjlig bakgrund till Anestorps trädgårds nuvarande struktur. Boken rekommenderade bland annat att plantera in inhemska träd i trädgården, detta för att skapa en vacker miljö men också för att ge extra träd att hamla till betesdjuren på gården. Författarna föreslog även att samplantera äppelträd och bärbuskar i en rad bredvid grönsakslanden. Blomsterrabatter skulle placeras nära boningshuset eller framför. Det föreslogs även att gångarna skulle vara raka och breda. Samtliga rekommendationer syns spår av i Anestorps trädgård vilket jag tolkar som att ägarna under 1900-talet följde bokens rekommendationer i huvudsak.

Min frågeställning var i inledningen av arbetet om det är möjligt för en gårdsägare att med små insatser bevara och lyfta fram trädgårdens kulturhistoriska värde. I exempelgården Anestorp var det kulturhistoriska värdet bevarandet av utvalda växter. Efter att ha studerat växtförökningsmetoder och själv genomfört detta moment har jag dragit slutsatsen att det är möjligt att föröka utvalda växter men det kräver att man besitter nödvändig kunskap.

Vidare var min frågeställning om en befintlig värderingsmodell för historiska trädgårdar kan anpassas för lanträdgårdar. Min bedömning är att det är möjligt att modifiera en redan befintlig värderingsmodell och anpassa den till lanträdgårdar. Det är däremot viktigt att ta i beaktande att Anestorp haft förvånansvärt mycket dokumentation och muntliga källor. Detta gör inte gårdens trädgård optimal som exempelgård för uppsatsens värderingsmodell som främst var tänkt att användas till lanträdgårdar med begränsad dokumentation. Det återstår därför att prova värderingsmodellen på en lanträdgård som har mindre dokumentation för att se om värderingsmodellen är lämplig.

Sammanfattning

Syftet med denna studie är att skapa en förståelse av trädgårdens betydelse för gårdens helhetsbild. Målet är att modifiera och anpassa befintlig värderingsmodell och göra den användbar för allmogeträdgårdar.

Genom att använda en exempelgård från 1600-talet vill författaren underlätta användningen av värderingsmodellen på liknande gårdar. Information har samlats in genom observationer, inventering av växter, intervjuer med ägarna samt genom litteraturstudier. Delar av studien behandlar växtförökning av fyra, kulturhistoriskt viktiga växter för gården samt ett äppelträd som växer vid exempelgården.

Kunskapen om allmogeträdgården är begränsad. Historiska kartor som utformats av lantmätare under 1700-1800-talet saknar detaljerad information om enskilda gårdar då det inte var lantmätarens huvudfokus. Litteraturen som finns ger en överskådlig och generaliserande bild av hur allmogeträdgårdarna var utformade och det ges ej så detaljerade beskrivningar. I stöd av både kartor och litteratur kan det ges en något mer omfattande information kring allmogeträdgårdarnas uppbyggnad.

Den svenska Regeringen grundade POM (Programmet för odlad mångfald) år 2000. POM är ett verktyg för att uppnå målen i Rio-konvention gällande biologisk mångfald. Deras uppgift är att samla in växtmaterial, växtkunskap samt växternas historia. Värderingsmodellen som tagits fram genom denna studie har sin grund i POM's inventeringsmetoder. Studiens värderingsmodell har som syfte att beskriva trädgårdens historiska bakgrund, upplevelsevärde samt inventarier. Värderingsmodellen kan komma att ligga till grund för en skötselplan.

8. Käll- och litteraturförteckning

Tryckta källor

Andreåsson, A. (2007). *Trädgårdshistoria för inventerare*. Lund: Grahns tryckeri AB

Blommor och buskar. 5., [utök. och omarb.] uppl. (2008). Södra Sandby: Blommor och buskar förlag

Carlsson, G. & Molin, A. (1909). *Svenska allmogehem*. Stockholm: CE Fritzes Bokförlag.

Flinck, M. (1999). *Bondens trädgård. Leva med naturen* / [redaktör: Cecilia Hammarlund Larsson].

Flinck, M. (2005) *Bondens trädgård*. I: Tunón, H., Pettersson, B. & Iwarsson, M. (red.) (2005). *Människan och floran*. Stockholm: Wahlström & Widstrand

Flinck, M. (2013). *Historiska trädgårdar: att bevara ett föränderligt kulturarv*. Stockholm: Carlsson i samarbete med Riksantikvarieämbetet

Gadd, C. (red.) (2000). *Det svenska jordbrukets historia. Bd 3, Den agrara revolutionen : 1700-1870*. Stockholm: Natur och kultur/LT i samarbete med Nordiska museet och Stift. Lagersberg

Gaslander, P. (1774) *Beskrifning av Svenska allmogens sinnelag och seder, Västbo härad, Småland*. Stockholm: Rediviva Facsimileförlaget

Hallgren, K. (2016). *En kåhltäppa ej at räkna: köksväxtodlingen i 1700-talets jordbrukssystem*. Diss. (sammanfattning) Uppsala : Sveriges lantbruksuniv., 2016. Tillgänglig på Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:slu:epsilon-e-3687>

Ilminge, C. (2002). *Bevara & sköta en gammal trädgård*. Stockholm: Prisma Johansson, K. (2011). *Kulturhistorisk bedömning av parker och grönområden-en metodutveckling*. Stockholm: Stockholms stadsmuseum. Byggnadshistorisk rapport 2011:4

Karlsson Strese, E., Karsvall, O. & Tollin, C. (2010). *Inventory methods for finding historically cultivated hop (*humulus lupulus* L.) in Sweden*. Genetic resources and crop evolution.

Lundquist, K. (red.) (1994). *Bondens trädgård. en funktion av många nyttiga och några sköna växter Bondens självbild och natursyn*. Stockholm: Nordiska museet.

Löfgren, J. (2014) *Fruktträdsskötsel under 400 år -En jämförande studie av Stadsmajoren Anders Rosensten och D. Clas Blichert Trozelius uppfattningar och råd i ämnet fruktträdsskötsel* : Examensarbete för avläggande av filosofie masterexamen i Kulturvård, 30 hp Institutionen för kulturvård Göteborgs universitet 2014:39
Tillgänglig på internet: https://gupea.ub.gu.se/bitstream/2077/41055/1/gupea_2077_41055_1.pdf

Nilsson, P. (2010) *Bortom åker och äng: förekomst och betydelse av kvarnar, fiske, humle- och fruktodlingar enligt de äldre geometriska kartorna (ca1630-1659)* Diss. Uppsala: Sveriges lantbruksuniversitet

Petersson, F. (1976) *Refteleboken. Reftele, Ås och Kållerstads socknars historia*. Växjö: Växjöbladets Boktr., Högborns Tryckeri AB.

Persson, K. & Jansson, E. (2008). *Narcisser: folkära lökar*. 1. uppl. Alnarp: Centrum för biologisk mångfald (CBM)

Olausson, I. & Stress E. (2005) *Pion I*: Tunón, H., Pettersson, B. & Iwarsson, M. (red.) (2005). *Människan och floran*. Stockholm: Wahlström & Widstrand

Unnerbäck, R. A. (2002). *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*. 1. [uppl.] Stockholm: Riksantikvarieämbetets förlag.

Westerlund, T. (2013). *Trädgårdsmästarens förökningsmetoder: schema och katalog över förökningsdelar vid vegetativ förökning av fleråriga örtartade växter : licentiatuppsats i kulturvård*. Lic.-avh. Göteborg : Göteborgs universitet, 2013
Tillgänglig på Internet: <https://gupea.ub.gu.se/handle/2077/33735>

Wilke, Å. (2006). *Villaträdgårdens historia-ett 150-årigt perspektiv*. Stockholm: Prisma

Elektroniska källor

Den virtuella floran (2017) *Kalmus*

Hämtad från internet: <http://linnaeus.nrm.se/flora/mono/ara/acoru/acorcal.html> [2017-03-14]

Den virtuella floran (2017) *Mästerrot*

Hämtad från internet: <http://linnaeus.nrm.se/flora/di/apia/peuce/peucost.html> [2017-03-14]

De Vries, Robert (2017). *Frihetstidens Sverige 1719-1792*

Hämtad från internet: <http://www.so-rummet.se/kategorier/historia/nya-tiden/frihetstidens-sverige> [2017-03-10]

Eniro (2014) *Ånestorp*

Hämtad från internet: <http://kartor.eniro.se/?c=57.095654,13.615338&z=13&l=aerial&q=%22ånestorp%22;geo> [2017-04-10]

Gislaveds kommun (2017) *Kållerstads socken*.

Hämtad från internet: <https://www.gislaved.se/upplevaochgora/kultur/kulturhistoriakulturav/kommunhistoria/socknar/kallerstadssocken.1022.html> [2017-03-06]

Graal media (uå) *Hitta longitud, latitud & höjd över havet på karta*

Hämtad från internet: http://www.resa-mellan.se/koordinater_hojd.php [2017-04-01]

ICOMOS (1982). *Florens-deklarationen*.

Hämtad från internet: http://www.icomos.se/wp-content/uploads/2013/05/Florensdeklarationen_1982.pdf [2017-02-18]

Lantmäteriet (2017) *Storskifte 1820*

Hämtad från internet: <https://etjanster.lantmateriet.se/historiskakartor/s/show.html?>

archive=REG&showmap=true&searchType=v&nbOfImages=31&sd_base=lm06&sd_ktun=0003sd56&mdat=20161004051159801541 [2017-04-10]

Lantmäteriet (2017) *Hemmansklyvning 1853*

Hämtad från internet: https://etjanster.lantmateriet.se/historiskakartor/s/show.html?archive=REG&showmap=true&searchType=v&nbOfImages=27&sd_base=lm06&sd_ktun=0003sd8a&mdat=20161004051426240261

National encyklopedin (2017) *Hans*

Hämtad från internet: <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/hans> [2017-03-08]

National encyklopedin (2017) *Kållerstad*

Hämtad från internet: <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/kallerstad> [2017-04-08]

National encyklopedin (2017) *Vasatiden*

Hämtad från internet: <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/enkel/vasatiden> [2017-03-08]

National encyklopedin (2017) *Sankt Sigfrid*

Hämtad från internet: <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/sigfrid> [2017-04-04]

Plasgard, S. (2017) *Cellini*

Hämtad från internet: <http://plasgard.se/sida-2/paronsorter/cellini.html> [2017-03-31]

POM (2005) *Att inventera kulturväxter-en handledning.*

Hämtad från internet: http://pub.epsilon.slu.se/3556/1/Manual_slutversion.pdf [2017-03-01]

POM (2017) *Grönt kulturarv*®

Hämtad från internet: <https://www.slu.se/centrumbildningar-och-projekt/programmet-for-odlad-mangfald-pom/gront-kulturarv/> [2017-04-24]

RHS (2017) *Perennials: dividing*

Hämtad från internet: <https://www.rhs.org.uk/advice/profile?pid=363> [2017-03-31]

Thorborg, C. (2013) *Massutvandring till Amerika slag mot befolkningen.*

Hämtad från internet: http://www.scb.se/sv_/Hitta-statistik/Artiklar/Massutvandring-till-Amerika-slag-mot-befolkningen/ [2017-03-07]

Wikipedia (2017) *Krollilja*

Hämtad från internet: <https://sv.wikipedia.org/wiki/Krollilja> [2017-03-30]

Wikipedia (2016) *Kållerstads socken.*

Hämtad från Internet: https://sv.wikipedia.org/wiki/Kållerstads_socken#/media/File:Västbo_Kållerstad.svg [2017-03-12]

Personliga meddelanden

Britt Gustavsson före detta Carlsson. Anestorps 1:5 nuvarande delägare. Telefonsamtal, platsbesök som har skett löpande under processen.

Johan Gustavsson. Anestorps 1:5 nuvarande delägare. Sponsor av fika vid intervjuer med Britt.

Caisa Carlsson. Syster till den avlidna före detta ägaren till Anestorp 1:5 Tor Carlsson. Intervjuer via Britt som har skett löpande under processen.

Linnéa Oskarsson. Genbankskurator på POM och handledare, löpande kontakt via mail och telefonsamtal under april 2017.

Figurförteckning

Framsida: Gustavsson, B. (2004) *Anestorp* [fotografi]

Figur 2. Eniro (2014) *Anestorps lokalisering* [karta]

Figur 3. Bolmgren, A. (2017) *Vy över Anestorps topografi* [illustration]

Figur 4. Gustavsson, B. Anestorps ägarlängd [illustration]

Figur 5. Bolmgren, A. (2017) *De tre gårdscenterna* [illustration]

Figur 6. Lantmäteriet (2017) *Storskifte 1820* [karta]

Figur 7. Bolmgren, A. (2017) *Anestorps gårdsbild 1820* [illustration]

Figur 8. Lantmäteriet (2017) *Hemmansklyvning 1853* [karta]

Figur 9. Bolmgren, A. (2017) *Anestorps gårdsbild 1853* [illustration]

Figur 10. Bolmgren, A. (2017) *Anestorps trädgård 1940* [illustration]

Figur 11. Bolmgren, A. (2017) *Anestorps trädgård 2017* [illustration]

Figur 12. Bolmgren, A. (2017) *Anestorps trädgård 2017* [illustration]

Figur 13. Bolmgren, A. (2017) *Liten enkel påsklilja* [fotografi]

Figur 14. Bolmgren, A. (2017) *Pingstilja* [fotografi]

Figur 15. Bolmgren, A. (2017) *Växtförökning påsklilja och pingstilja* [fotografi]

Figur 16. Wikipedia (2017) *Krollilja* [fotografi]

Figur 17. Bolmgren, A. & Wikipedia (2017) *Växtförökning Krolliljan* [fotografi]

Figur 18. Bolmgren, A. (2017) *Doftpion* [fotografi]

Figur 19. Bolmgren, A. (2015) *Järnkors med blomsterkorg* [fotografi]

Figur 20. Bolmgren, A. (2017) *Växtförökning doftpion* [fotografi]

Figur 21. Bolmgren, A. (2017) *Celliniäppelträdet* [fotografi]

Figur 22. Bolmgren, A. (2015-2017) *Ympning av `Cellini`* [fotografi]

Figur 23. Löfgren (2014) *Skarv ymp* [illustration]